

Христина Хабарова

*ИНДИГИР
ДУОЛУГАР*

"Ситим" ЧИФ
Дьокуускай
1994

Кинигэ Абый улуунун администрациятын үбүлээһининэн тахсар.

Эппиэттиир редактор **Н.А.Герасимов-Айталын.**

Христина Хабарова.

Индигир дуолугар (На просторах Индигирки). Якутск, 1994.

Лирические стихи Христины Хабаровой, ее журналистские выступления давно печатаются в республиканской периодической печати. В первый сборник автора вошли рассказы, стихотворения, очерки. Тема Христины Николаевны как бы является обычной, но ее герои отличаются силой духа, целеустремленностью.

Расчитана для массового читателя.

© Х.Хабарова. На просторах Индигирки.
Якутск, 1994 г.

АЛҒЫС БАҒА СЫЛААХ

"Мин 1944 с. тохсунһу 19 к. төрөөбүппүн, Абый улууһугар, Майыар нэһилиэгэр, Индигир өрүс үөһээ өттүгэр "Бүрүөһүн" диэн сиргэ, саха кыстык угун саҕа балаҕаныгар. Оҕо сааһым бэһис кылааска диэри наар Индигир өрүс кытылыгар ааспыта. Ол иһин төрөөбүт өрүспүттэн күндү, чугас суох курдук. Билигин сааһыран баран, баҕа санаам – өрүһүм үрдүгэр көмүлүннэрбин диэн.

1964 с. Дружина орто оскуолатын бүтэрэн, комсорг буоламмын, бүтүүн кылааһынан производствоҕа барарга ыңырыы таһааран, түмүгэр бэйэм эрэ түбэһэн, икки сыл курдук (билигин да өйдүүбүн 53 торбостоох этим) бороон көрбүтүм. Сайылыкка кыстатаннар олус тонмуппун, эрэйдэммиппин өйдүүбүн. Онтон Саха госуниверситетыгар историческайга туттаран, конкурсуһу ааспатабым. Ол сыл Бүлүү педучилищетыгар киирбитим уонна начальнай кылаас учуутала буолбутум.

Сорох кыргыттар курдук элбэхтик сиэлбэккэ-көппөккө эмискэ ыал-күөс буолар дьылҕа тосхойбута. Дьэ ол эмискэ тосхойбут дьылҕа күн эрэ сириттэн илдьэ барбатаҕа... Хаһан да билбэтэх, үөйбэтэх-ахтыбатах сырдык, хараҥа сүүрээһинэр бииргэ алтыспытара. Манньык ыарахан сылларбар үлэ, үөрэх, общественной үлэ абыраабыта. Мин онон эрэ олорбутум. Сыллата икки оҕону төрөппүтүм. Бүлүү кэнниттэн Магаданнаабы пед.институту кэтэхтэн үөрэнэн бүтэрбитим. Кэлин 3,5 сылынан СГУ саха салаатын бүтэрбитим.

Сүүрбэ үс сыл норуот үөрэҕириитигэр тохтоло суох үлэлээбитим. 20-тэн тахса сыл республика хаһыаттарыгар, радиоҕа тиһигин быспакка тастан корреспондентнаабытым. Ол иһиттэн 8 сыл курдук улуус радиовещаниетыгар сырыттым. Билигин администрация иһинэн радионан биэриигэ редактордыыбын. "Хобо" литературнай түмсүү, "Саха сирин литератора" ассоциация, Российской Федерация журналистарын союһун чилиэнэбин.

Дьэ ити курдук үлэлээн-хамнаан, олорон кэллим. Уһуна аастаҕа, аны кылгаһа хааллаҕа".

Бу кинигэ автора Христина Николаевна Хабарова

олобун кэпсээнин итинник кылгастык суруйар. Ол гынан баран, хас строка барыта тус-туһунан ис хоһоонноох. Киһиэхэ кэпсэммэт кистэлэннээх да буолуохтаах. Кини кэпсээнигэр Индигир эбэ хотун түллэнниир баала, харгыта харылааһына, чуумпуран мэндээриитэ, кыптыый кынаттаабын күйгүөрэ, адаар муостаабын энээнин тыаһа, кумаарын-бырдабын дыыгынас саната иһиллэр, кылбачыгас хатырыктааба илимнэ тутан лаһыйара субу көстөр курдук.

Мин биир идэлээбим журналист Христина Николаевна айымньыларын ааба олороммун бэрт элбэби эргитэ санаатым. Абыйга биирдэ эрэ сылдыбытым эрэри, оннообу сири-уоту олуһун сөбүлээбитим. Бу киэнин-куонун, киһи эрэ дууһата сынньаныах, дуоһуйуох айылаах. Дьон-сэргэтэ эйэбэстэрин-сайабастарын – чугас уруун-аймабын курдуктар. Ол дабаны иһин Абый сиригэр биллэр общественной деятеллэр, ученайдар, журналистар үөскүөхтэрин үөскээбиттэр эбит. Уонунан аабыллар эмчит-томчут дьоннор, ол иһигэр саха биир сүдү киһитэ К.И.Чирков оһонньор, кини кыһа врач А.К.Чиркова ыраабынан-чугаһынан умнуллубат гына аатырбыттар. Мин кинилэртэн үгүстэрин чугастык билитэлибин, бииргэ дабаны үлэлээбитим. Ол барыта дьолум эбит дии санаабытым Абый өйбүн-сүрэхпин өрүкүппүт сиригэр сылдыаммын.

Х.Н.Хабарованы кытары аан бастаан онно көрсүбүтүм. Бу олоххо мүккүллүбүт ахан, охторуох да түгэн охторботох күүстээх санаалаах, бигэ дьулуурдаах, бэрт эйэбэс, аһабаас дууһалаах нарын саха дьахтарын кытары ирэ-хоро кэпсэтии миэхэ элбэх үтүө санааны үөскэппитэ, ханнык эмэтик билэрбин-көрөрбүн өссө байыппыта. Бири этиэх тустаахпын: Христина Николаевна айымньыларын тугу дабаны тупсарбатым – үчүгэй миигинэ да суох үчүгэй буола туруоба. Ангардастыы дьолу-соргуну бабаран, алгыбын эрэ.

Николай Герасимов-Айталын.

ИЧЧИТЭХ КЫТЫЛГА

1

Наскыйа бүгүн хаһаангытаабыр да эрдэ турбута. Аанһаа утуйбакка икки чаас кэринэ хараһын тымныта түһээт, оһолор утуйан буккурата сыттаһтарына, үлэтин бүтэрэр баһалаах хомуна сылдыбыта. Өйө-санаата барыта сандаара тыгар күн күлүмнүүр сырдыгынан, угуттуур сылааһынан сыдыаайара. Кыыс оһолуу төбөтүн наскыччы быраһан, илиитин быластаан, ыраас халлааны имэрийэ одуулуу турда.

Оо, өйө-дууһата ырааһырдаһыан. Тулата барыта сырдык кыымынан сарыдахтыыр курдук! Тоһо? Өйдөнө түһэн, күннээһи олоһун эргитэ санаан иһэн, эмиэ ыксары ылар умсулһаннаах өйдөбүлгэ санаата ханһаары тардыллан, ырааттар ыраатан истэ.

Околой Наскыйаны көрөөт да хайдах баарынан, сүрэжинэн сөбүлээбитэ. Бу уол кэлиэбиттэн Наскыйа дьизэтин үлэтэ олус чэпчээбитэ. Околойу, киинэ механигыны үөрэжин бүтэрэн кэлбит уолу, дьизэ-уот көстүөр диэри диэн Наскыйалаахха олохтообуттара. Никон хата көмө оностуом, илдьэ сылдыһам, диэн утарылаһа да барбатаһа.

Оттон Околой буоллаһына Наскыйа дьизэни-уоту сууйан-сотон, астаан-үөллээн наскылдыһарын одуулаһарын сөбүлүүрэ. Бүгүн Наскыйа таһас сууйар. Солко ырбаахы курдат бүтэйдии долгуннуур этин-хаанын кисти-саба курдаттыы көрө оһорбута... Уол оһорбохтоон иһэн: көмөлөһөбүн дуо? — диэт сууйуллубут, толору таастаах таһаһы эһэ оһсон ылан, таһырдыа ыстаммыта. Кини Наскыйа кылбаһар харытыгар таарыллан ааспытыгар, дьахтар хаһ-харанан унаарыччы көрбүт хараһа уолга хатаммыта. Наскыйа Околойу маннык көрүүтэ, төрүт туймаарытан кэбиспитэ. Иккиһин кириитигэр Наскыйа өссө элбэх таһаһы өрөһөлүү ыган таһаараары турара.

— Бэлэм сууйуллубут таһаһы ыйыыр бэрт эбит, аһал миэхэ, — Околой Наскыйа көтөһөн эрэр таһастарыныын холбуу Наскыйа илиитин болточчу тутан ылбыта. Ханнык эрэ түгэннэ харахтара көрсүһэ, мичээрдэһэ түспүттэрэ...

Олус сыралзан куйаас күн буолбута. Күһүңгү бүтэһик чабылхай күннэр. Околой чугастаабы отчуттарга киинэ көрдөрөн хойут кэлбитэ. Уол күнүскүттэн ыалдыа-ыалдыа сылдыбыт буолан, киэһэнэн төбөтүн ыарыыта бэргээбитэ. Никон, буоларын курдук, балык күрэбэр сылдыара. Күнүс булдун ажалаары кэлэ сылдыбыта. Ас-үөл ылан, уһуур былааннаах сонно төннүбүтэ. Околой киэһэнэн эрдук бэргээбитэ. Наскыйа ыксаан, балыыһаттан эмп ылан иһэрпитэ. Төбөтүн инчэбэй ербөбүнэн кыра оҕолуу өйөөн, бэйэтигэр ыксары тутан олорон ыга баайан кэбиспитэ.

– Наскыйа, төбөбүн тут, – диэн Околой оҕолуу көрдөһөр быһыынан эппитэ. Наскыйа Околойу төбөтүн тутан олордобуна уол дьахтар итии этэ-сиинэ таарыйбытыттан ыарыытыгар эбии далбааран ылбыта. Наскыйа сып-сымнаҕас илиитин ыга тутан, одуулуу сыппыта. Өрүүлээх баттаҕа аллара түһэн, уол сирэйин кычыгылатар. Кини маннык өр да өр олоруон баҕарар.

– Околой, чэ сыт, утуйа түс. Мин оҕолору аһатан сытыарыым, – диэн Наскыйа илиитин арааран туран барбыта. Сотору Околойун көрбүтэ оҕолуу утуйан буккуруу сытара. Чэ, утуйдун, уһугуннабына аһыаҕа диэн бэлэмнээн, аттыгар ас уурбута. Уол уһуктан ыкырбытыгар Наскыйа уол төбөтүн тутан көрөөрү төнкөйөн истэбинэ, дьахтары икки илиититтэн бобо кууһаат, бэйэтигэр ыксары тардан, уохтаахтык уураан барбыта. Наскыйа маннык ип-итии, сып-сылаас урааһынтан туймаарыйан ылбыта. Уол ону-маны толкуйдатар бокуой биэрбэккэ, ыга кууһан, сыллыы-ууруу сыппыта.

– Околой, хайдах буоллун, эн оҕобун дии, мин элбэх оҕо ийэтэбин, Никон туох диэй? – дии-дии утарылаһар кыаҕа суох, уол этигэр-сиинигэр ыксары сыстан, ботугуруу сыппыта...

Кинилэр бу түүн утуйбатахтара, икки киһи эт-хаан өттүнэн сөпсөһөн, сылаас сүүрээн сыралзаныгар умсугуйа устубуттара. Околой сааһын сана сиппит, модьу-таҕа эр киһи буолан Наскыйаҕа, оҕо-уруу төрөппүт дьахтарга, таптальын дьиннээх дьаралзанын биллэрбитэ. Кинилэр нэдиэлэ устата маннык иэйиилээх, истин чугастаһыыттан, хайдах да бэйэ-бэйэлэриттэн арахсан, тэйсэн хаалыахтарын сатаан тобулбат курдук түбэспиттэрин чахчы өйдөөбүттэрэ.

– Мин дьахтар аатыран, ийэ буолан, биэс оҕону төрөппүтүм да, хаһан да итинник имэннээх, күүстээх таптат муоратыгар умсубатах эбиппин. Никон миигин таптыыра, кууһара-ууруура да, итини барытын буолуохтаабын курдук саныырым. Онтон үөрүүэх буолан хаалта дии. Оттон кинилиин көрсүһүүм олох атын, ураты, дьикти. Миэхэ дууһабар итинник иэйиини Никон укпатах эбит, – диэн Наскыйа муһура суох угуттуур дьоллоох санааҕа ыбылы ылларан, ийэ-куойа, бэйэтин

санаатыгтан бэйэтэ кыбыстан, соһуйан кэлэрэ. – Ээ, суох! Биир санаа! Ылыммыт санаатын ыһыктыбат түмүккэ улам ылларан испитэ. Кини харабар эмдэй-сэмдэй улаатан эрэр үс уола, икки кыыһа көстөллөрө. "Маамаа, мин эйигин таптыыбын даһаны, бу мин маамам дуо?" – дии-дии улахан кыыһа Нината дьиэтин-уотун хомуйан, астынан аххан, ийэтин сыллыы-ахта көрсөрүн санаан кэлэрэ.

Кэргэнэ нэһилиэккэ саамай убаастанар учуутал, дойду киһитэ, Никон Иванович олус эйэбэс, сайаһас киһи этэ. Уонча сыллаабыта Наскыйа Никоны оройуон киинигэр умсугуйа, сонургуу көрбүтэ. Эдэр, сиртэн-буортан тэйбит, сылбырба киһи кини дууһатын тутта охсубута. Оччолорго бэһис кылаастан уурайбыт, этин-сиинин толору тулпут кыыс этэ. Колхоһугар үлэлии сылдьара. Олорор бөһүөлэктэриттэн тэйиччи "Намыын" күөл сүөсүһүт кыргытара хас субуота аайы, бөһүөлэккэ сатыы үнкүүлүү кэлэллэрэ, түүн үөһэ төннөллөрө. Оннук биир үтүө күн үлэлэрин бүтэрэн, эмиэ бөһүөлэккэ тэбиммиттэрэ. Ааһар балаһан түннүктэрэ симик эрээри, ыныра-угуйа тырымныы, баян тыаһа эйээрэ көрсүбүтэ. Дьиэбэ киирбиттэрэ үнкүүлээн тэлээрэ сылдьаллара. Наскыйалаах муннукка чуоһуһан, үнкүүлүүр дьону умсугуйа, сонургуу одуулаһа турбуттара. Наскыйа били оройуонна көрбүт уола библиотекарь Мотуолуун бэркэ тапсан, вальстыы сылдьаллара. Ол иһин да сана учуутал уол кэлэрин туһунан сонун кыра бөһүөлэги толорбута ыраатта. Наскыйа уунан саба ыстарбыт курдук буолбута. Кини тоҕо маннык долгуйбутун, уйулбата хамсаабытын бэйэтэ да билбэт. Хайаан үнкүүлээбэт буолуой? Эдэр киһи буоллаһа, – диэн Наскыйа уоскуйа быһыытыгар.

Вальс кэнниттэн "Олох былдьаһыы" саһаланна. Бу ыччаттар саамай сөбүлүүр оонньоуулар. Бастакы былдьаһыыларыгар Наскыйа били сана уоллуун түбэстэ. Устуулга чугаһаппакка да, бэйэтэ кэлэн хап гына олорунан кэбистэ. Уол сүрдээх сэмэйдик сэгэйээт, илиитин нэлэс гыннаран, кыыска устуулу ыйан кэбистэ. Онтон эмиэ хат эргийи буолла, оннук хаста да хатыланна. Наскыйа уолтан хараһын араарбакка, хас хамсаныытын аахтара көрөн, ордук курдары тартаран истэ. Бу киһи билэр оонньоууларын барытын оонньоотулар. Тиһэбэр баянист Ыстапаан: "Последний вальс" диэн биллэрээт, сахалыы вальс намылхай музыкатын оонньоон эйээртэ. Омуннаах Миша билсэр кыыһа уһун суһуох Аанча Наскыйа дөбөрө этэ. Ол иһин Наскыйалаах Аанчалыын вальска куруук күннээччилэр.

Наскыйа билигин даһаны ити умнуллубат, долгутуулаах түгэни бу баардыы өйдүүр. Үнкүүлээн элээрэн истэхтэринэ, Миша Аанчатын хаба тардан ылта, кини Никонна түбэспитэ. Хап-харанан көрбүт, хара бараан,

уурбут-туппут курдук көрүгнээх уол Наскыйаны сэрэммитти вальска эргитэн барбыта. Уол намын, эйэбэс хараба кыиска олус ис киирбэхтик көстүбүтэ. Аата, туттара-хаптара нарынын, тупсабайын, кыиска дылы буолан! Биһиги тыабыт уолаттарыттан ураты дабыны. Кыыс куруук маннык, хаһан да бүппэттик нарын музыка долгунугар иэһии кыымынан угуттанан, эрчимнээх сарынга өйөтөн кубалыы устан долгунуйуон бабарда. Никон кыһы үөрэтэрдии имэрийэ көрөрө, хараба мичээр кыымынан сандаарара.

Кыргыттар сана уолтан харахтарын араарбатахтара. Баянист Ыстапаан ийэ-хара көлөһүнэ сарт түһэн вальсы оонньоон бүппүтэ. Никон Наскыйаны сиэтэн ажалан, доһоро Аанча аттыгар олордон кэбиспитэ. Кыыс билигин да умсулбанныах вальс долгунугар обустара сылдыара. Баянист Ыстапаан пляска хамсаныытын атабынан охсоот: "Пожелаем вам, доброго пути!" – диэн, оччотообу комсомолецтар үгэс буолбут ырыаларын энээриччи тардан, элэктии былаастаан кыргыттарга үнкүү бүппүтүн биллэрээт, устуулларын оннуларыгар уурталаан барбыта. Дьон бары суугунаһан, аабар балабантан тахсан, дьиэлиир суолларын туппуттара. Наскыйалаах күлэ-үөрэ саамылаһан, "Намын" күөллэрин диэки тэбинэ турбуттара. Бу күнтэн ыла Наскыйа өйө-санаата Никонга курдары тартара сылдыара. Кини хас хамсаныытын дууһатынан ылынара. Өйүгэр-дууһатыгар уол мөссүөнүн онорон көрө сыымайдаан тахсара. Аны субуота күнү көһүтэр, кинини кытта көрсөр түгэни булар санааба сылдыбыта. Кыыс бастакы таптала бабар маннык буолара буолуо... Ити санаатын Наскыйа бэйэтин дууһатыгар эрэ тутар, бэл ыкса доһоругар Аанчаба эппэт.

Кыстык бэлэмэ үмүрүйэн, чугастаабы фермаларга көмөлөһөр идэлэммиттэрэ. Дьэ оннук биир нуһаран киэһэ Никоннаах бөһүөлөктэн фермаба көмөлөһө кэлбиттэрэ. Элбэх буолан, үлэни-хамнаһы түргэнник үмүрүтэн, ыччат бу күн волейболлаан, күн бүппүтүн билиминэ хаалбыттара. Никоннаах олус тапсан кэпсэтэн, үнкүүлээн арахсыбыттара.

– Аны хаһан кэлиэний? – диэн, ис дууһатын бабатын кыайан саба туппакка, Наскыйа ыйыппытын кулгааба эрэ истэн хаалта.

– Күүтүөн дуо? – диэн Никон кууһан бэйэтигэр ыксары тарпыта. Кыыс уолга сыста түһэн ылбыт түгэнэ этин-хаанын дьырылата оонньооптута. Ис киирбэх эдэр киһи санныгар ыкса сыстан, Наскыйа уйаара-кэйээрэ биллибэт дууһа уйан музыкатыгар устубута... Күһүнүгэр ыал буолбуттара. Кыыс аны ферматтан уурайан, учуутал ойобо буолан, оскуолаба бэйэтигэр остуораһынан киирбитэ. Никон Ивановичтаах урукку танара дьиэтин сорох хосторун кылаас онорон, сороһун холбоон, олодор дьиз гыммыттара. Онон бу кыра бөһүөлөккэ

Никоннаах тутаах дьон, дьонун ыал буолбуттара. Манна кэлбит киһи ким да таарыйбакка ааспат этэ. Мэлдьи астаах-үөллээх, быр-бааччы эйэ дэмнээх олохтоох Никоннаах дьону майгыларынан-сигилилэринэн курдары тардаллара. Наскыйа олус асчыт, хоноһумсах хаһаайка буолан биэртэ. Никон туохха да уолуйбат, ыксаабат Наскыйа холку, набыл майгытын сүрэжинэн сөбүлээбитэ.

Кыыһы дьахтар киһи айыыһыта эмиэ атаҕастаабатаҕа. Кинилэр уонтан тахса сыл элэс гыммыт дьоллоох олохторун устата биэс оҕоломмуттара. Үлэ кэнниттэн, Никон үөрэ-көтө дьиэтин боруогар үктэннэр эрэ, киниэхэ эмдэй-сэмдэй уола-кыыһа моонньугар иилистэ түһэллэрэ. Наскыйата этиргэн сирэйэ эбии тэтэрэн, ас астаммыт минньигэс сыгынан көрсөрө. Ураты дьикти айылҕалаах, баай байанайдаах хоту сири Никон сүрэжинэн, дууһатынан сөбүлээбитэ. Эбиитигэр, бу дойду дьонноро, кини үтүө майгытын сөбүлээн, былдьаһа сылдьан, булка ыгыраллара. Хоту сир дьиктилэрин кытта Никон сананы, элбэҕи билсибитэ, булт мындыр идэтигэр үөрэммитэ. Кэлин маннаабы оҕонньоттор көмөлөрүнэн, бултуур сэбин-сэбиргэлин дэгиттэр онорор, тэринэр буолбута. Ол иһин уоппукатыгар дьиэҕэ тохтуура бэрт абыһах этэ. Кини Индигир барахсан төгүрүк сылга түөрт дьикти көстүүлэрин дууһатынан сөбүлээбитэ.

Никон, дьиэтин-уотун туһугар тоһорун-үлүйэрин да билбэккэ, бултаан-астаан, наар буларга-таларга дьулуһан тахсара. Биир тылынан, айылҕалыын алтыһабыттан дьиэҕэ тохтуура абыһах буолан барбыта. Дьэ ол курдук, кыһын урогуттан бүттэр эрэ хара тыаны кэтэ, наар булт соноругар барара. Бэйэтин дьиктилэринэн айылҕа барахсан эдэр киһини ыксары абылаан, тардан ылар курдуга... Наскыйа бастаан утаа ону биһириир, бултан-астан үөрэн Никон дьиэҕэ тохтууругар тохтооботугар наадыйбат курдук буолан барта. Кэргэнэ айылҕаттан набыл, туохха да уйулҕата хамсаабат майгыта Никонны үөрэтэн кэбиспитэ. Дьахтар киһи хаппырыыһа, санаатан таптара сатыыра-сатабата диэни Никон билбэтэҕэ. Ол да иһин барыта маннык буолуохтаабын курдуга. Дьэ ол кэнниттэн Околой кинилэргэ олоро кэлиэбиттэн, Наскыйа кута-сүрэ атын айылҕаланан барбытын да оннооһор билбэтэҕэ.

Үөһэттэн кутуллар күн күлүмүн сарданаларынан дуйданан, дьиримни устар Индигир кизик кизлитигэр сандал саас дьикти күөх дуолунан дууһаны угуттуур алыптаах сирэмэр бигэтэн Никон, оччотообуга аан бастаан үөдүйбүт 12-лээх уу мотуорунан доллоһута көтүтэн иһэн, бэйэтин айылҕа оҕотунан чахчы билинэрэ. Маннык дьоллоох сиргэ төрөөбүт киһи Орто дойду олоһор аныыһыны онгорорун дууһатынан билиммэт этэ. Инники олоһо ордук тупсан, кэрэтийэн көстөрө.

Никон төгө өр сыппытын билбэт. Того кини манна кэлэн хаалла? Төбөтүн көтөбөн Индигир өрүс кизг кизелитин мээнэнэн одууласта. Индигир барахсан кини туоххаһыйбыт дууһатын уоскутардыы илин диэкиттэн итии салгынынан илгийэн эрэр. Суох, дууһата туохтан да уоскуйар кыаба суох! Дууһа бааһын ханныктаах да эмп абырыан сатамат!

... Никон, мин эйигин таптаабат эбиппин, мин атын киһини таптаатым. Кыра уолбун ылан бардым, оҕолор кимиэхэ баралларын бэйэлэрэ этиэхтэрэ. Миигин ханна бабарар буруйдат, сэмэлэт, сууттат даҕаны, ылыммыт санаабын төрүт ыһыктыам суоҕа! Эйиэхэ ыар буруйбун билинэбин. Көрдүү, ирдии барыма, биир санаа!

Наскыйа.

Итинник Наскыйа тымныы тылларынан тамнааттаабыт суругун Никон титири былаастаан хат аахта. Барытын хойут өйдөөбүтүттэн Наскыйаҕа абата ордук күүһүрэн барда. Хайдах итинник буолуон сөбүй? Киһи, саамай чугас киһи, хайдах итинник албынныан сөбүй? Околой уолу Никон быраатын курдук саныыра дии. Кинини дьиэтин кэргэнин ахсааныгар ыла сылдьара. Сангардыы чороччу улааппыт 18-таах уол кини алаһа дьиэтин аймыа, атын киһи дууһатыгар оспот бааһы оноруо диэн ким долобойдотуой? Отутуттан тахсыбыт ыал ийэтэ дьахтар, 18-таах уолу изйэ-куойа сөбүлээн, иэримэ дьиэтин иэдэтиэн, кемүс чыычаахтарын күдэннэ муннарыан, көрөрө-истэрэ суох тыыннаах тулааһа оноруон сөбүй? Тугуй бу, түүл да буолбат ээт! Суох илэ-илэ!

Бэҕэһээ Никон тыытын толору бултаах, ый буолан, үөрэ-көтө дьиэтигэр эргиллибитэ. Улахан кыһа Нината кэри-куру туттан, таһырдыа көрсүбүтэ. Уонна ытыы-ытыы ийэлэрэ кинини бырабан барбытын туһунан кэпсээбитэ. Конвердаах суругу ууммута. Дьэ ол сурук ис хоһооно бу күнтэн Никон дууһатын ынырыктаах ыарыынан ыга туппута. Инники ыраас, сырдык баҕата хараҥа туманынан бүрүллүбүтэ. Оо, олох, того маннык өртүгүнэн миэхэ түгүнэри эргилиннин? Итэбэйбэппин Наскыйа илэ санаатынан итинник салаллыбытын!

... Ирдии барыма, биир санаа, ылыммыт санаабын ыһыктыам суоҕа! Того кытаанаҕай, дьулаанай?! Туох ыар буруйум иһин дьылҕам миигин маннык тэгтэ?

Наскыйа иэримэ дьиэтин наһаа да сөбүлүүрө. Астаан-үөллээн быр-бааччы оҕолору кытта бодьуустаһа сылдьарын Никон долгуйа, астына көрөрө. Чэ оттон, эр киһи быһыытынан, хаһан эмит син биллэрдик уолаттары кытта үөрүүгэ-көтүүгэ иһэн да кэбиһэрэ. Ол буолуохтаабын

курдук ааһара. Кини биирдэ да иһэбин диэн кынкыйдаабытын, сирэйгэ-харахха аспытын өйдөөбөт. Никон олус иһэн, баттыыр ынырыктаах санаата ыга ылан истэ.

Никон өйүгэр Наскыйа сипсийэр минньигэс тыллара, үйэ-саас бииргэ буоларга андабара иһиллэргэ дылы буолан иһэн эмиэ күдэн-туман бутумахха симэлийдэ. Оһом Нина ийэтин убаастыыр да этэ. "Маама эппитэ ээт, маама көгүллээбэт", – диэн наар кыралары үөрэтэрин, Никон наһаа астына, үөрэ истэн аһарара. Ол ити баар. Барыбытын сиргэ-буорга тэпсэн, бырабан барда. Наскыйа, эн набыл, холку көрүнгүн ама албын этэ дуо? Эн дьыэн дьонун төһөлөөх мунга тэппиккин бэйэн да билбэтин буолуо?! Хайдах курдук акаары быһыыный төрөппүт оһотун тэнэ эдэр уолчаанга иирэн хаалар. Оо, тоһо миэхэ саатар эппэтэһэ буолуой итинник моһуокка ыларбытын, диэн Никон Иванович уйаара-кэйээрэ суох санаатын мучумааныгар иэйэ-куойа олоодо.

– Бээ, оһолорбор барыахха, кыаныха. Учуутал киһи этим дии! Бэһэһээ уолаттар мунньустан кини "алдьархайын агаардастахпыт" диэн түүнгэ дылы испиттэрэ. Онтон биэрэккэ киирдилэр быһыылааһа... Никон биирдэ уһугуннаһына, эмпэрэ үрдүгэр дэлби көһүйэн, тонгон титирии сытара. Оо, дьэ доһоттор да эбит ээт! Киһи олоһо дуобат хаамыытын курдук дииллэрэ кырдык дуу. Наскыйалыын ньир-бааччы ыал буолан оһороннор дорһоонноох ыал аһата манньк кэбилэнэн сытарын көрдөхтөрүнэ, ама кыһаныхтара суох этэ дуо? Оттон киниэхэ ким да наадыбат эбит. Ама ким да наадыбат, утары көрбөт киһитэ буолла дуо? "Наскыйаа, тоһо миигин манньк эрэйгэ тэптин, ааспат-арахпат сүрэх бааһа онорон бардын? Эн миигин таптыыр этин дии, биһиги тапталбыт ымыыллара – биэс оһобут. Кинилэр итинник быһыыламмыппытын бырастыы гынахтара дуо?! "Никон төһөнөн итиригэ ааһан, өйө-санаата дьэнкэрэн истэбин аайы, бэйэтин балаһанньатын кыайан өйдөөбөт, төбөтүгэр баппат мучумаанга киирэн истэ.

Кыра оһолуу хараһын уутунан суунан, бу сылларга олус чугас, күндү буолбут өрүһүн өнгөйөн оһорон, Никон күн сириттэн бүтэһиктээхтик босхолонорго сананна. Чэ буоллун, тыыннаах ийэ төрөппүт оһолорун хомунар ини! Дууһа ымыыта гынар оһобун үөрүүтэ, таптыыр идэтэ көрүөх бэтэрээ өттүгэр күдэн-туман буолан симэлийдэ... Никон үрдүк биэрэги таннары өнгөйөн, өрүс дириг сирин өттүнэн аллара түһэ турда. Кини дьулааннаах санаатын толорор быһыынан, саамай эмпэрэ кырыытыгар байааттаннаан кэллэ.

– Өрүһүм барахсан, эн киэн киэлигинэн олохтон дуоһуйар умсулһаннаах үөрүүлэрбин, өрө күүрүүлэрбин дууһабар ингэрэн, хаста-

хаста доллоһута көтүппүтүм буолуой? Чэ, быдан дьылларга бырастыы! Сырдык ыраас Индигирим, киэн далайын киэлитигэр миигин саһыар, самныбыт, саппабырбыт санаам эн киэлигэр сууралыннын, бэйэбинин симэлийдин! Никон ууга ыстаныах курдук дьүккүс гынан иһэн, кэннин хайыһан, бүтэһик төгүл көрөн ылла. "Паапа, паапа, ханна бааргыный, биһиги эйигин көрдүү сылдьабыт дии", – өй дорҕоонун курдук оҕо сағатыттан, эмискэ ханна турарын өйдөөн кэллэ. Кини чахчы оҕотун сағатын иһиттэ. "Оо, Нинам, кыысчааным, эн эмиэ оҕо бэйэн, олох огдолуйбут туманыгар мунан-тэнэн, суос-сөһөтөх чугас киһигэр – паапабар илиигин уунаахтаатын. Оттон паапан түгнэри төлкөлөнөн турарын эн хантан билээхтиэний, оҕом сыһа", – диэн Никон дууһата кыланарын кыайан туттуммакка сана таһааран маккыраччы ытаан барда. Бу биризмэҕэ Нината паапатын ыңыра-ыңыра буута быстарынан сүүрэн кэлэн, моонньугар иилистэ түстэ. "Паапа, паапа, барыах дьэбитигэр, мин маама онорорун барытын сатыбын. Маама кэлиэ, хайаан да кэлиэ. Биһиги бары кинини күүскэ да күүскэ күүтүөхпүт!" – дии-дии, оҕото илиититтэн тардыалыы турда.

3

Наскыйалаах үнүр үлэспиттэрин курдук, мантан уонтан тахса көстөөх "Хомо кытылыгар" көрсүөхтээхтэр этэ. Кинилэр мантан бизрэтэ курдук көрсөр хатын чараннарыттан Наскыйа тыынан ити кэпсэппит сирдэригэр тийиэхтээх. Икки хонуктаабыта ол хатын чарантан Околойун атаарбыта. Лууктуур аатыран күн устата табыллара ханыар диэри таптаспыттара... Моторҕоно курдук эттээх-сииннээх Наскыйаны ыбылы кууһан, ууруу-сыллыы олорон, тыыннаабын тухары умнубаттык, уохтаахтык, имэннээхтик таптаабытын, кинитэ суох күн сиригэр олорор кыаҕа суобун этэн Околой андаҕайбыта. Андаҕайбыта кини туһугар ууга-уокка да киирэрин, олобун да толук уурарын! Наскыйа эдэр киһи имэниттэн этэ-сиинэ уотунан умайан, имэннээх таптал иэдээнигэр хаптарбыта. Дьахтар Околой тапталын угаайытыттан арахсар, төлөрүйэр кыаҕа суобун өссө төгүл өйдөөбүтэ.

Наскыйа бүгүн оҕолорун эрдэ сытыартаабыта. Сарсыардаттан киэһэ аттанарга бэлэмнэммитэ. Кини утуһа сытар оҕолорун кэрийэ сылдьан, бүтэһик төгүл көрүтэлээбитэ. Ийэлиин уйадыһар, айманар, алаһа дьээттэн арахсар кутурҕана саба халыйан, хараҕа уу-хаар баһан дьээтин тула одуулаан ылбыта. Ас-танас угуллубут обургу мөһөөччүгүн, биирдээх уолун көтөбөн бүтэһиктээхтик быһаарыммыт суолугар хатын чаранна эрдэттэн бэлэмнэммит тыһыгар үрдүк, сыыр кытыытынан тэбинэ турбута. Наскыйа туох баар өйө-санаата – таптыыр киһитин

мөссүөнүгэр хам ылларан иһэрэ. Дьахтар киһи уонунан көһү тыынан бэйэтэ эрдэн, Индигир киэнг киэлитин дохсун сүүрүгэр утарылаһар күүстээх санаа киирбитэ.

Наскыйа айаннаабыта күн анаара буолла. Кини сылайарым да билбэт, күүһүгэр күүс эбиллибит курдуга. Сүүрүк тыытын талбытынан тамнааттыыр, соробор маска эрийэ охсоору куттуур. Дьахтар туох баар күүһүнэн, бу силээни эрэ туораатарбын диэн харса суох эрдэн курбалдытар. Околой ахтан-күүтэн эрдэбэ! Кинини эрэ көрсөр санаанан үлүскэн айылба күүһүн кытта утарылаһар буоллаба. Наскыйа нэһиилэ, талах быһыынан биэрэк диэки тыытын салайда. Кини тохтоон оботун аһата түһэргэ сананна. Уолчаан наһаа утатан-хоргуйан, ийэтэ ыанньыйбыт эмиийин ыарыылаах баһайытык супту соппойон ылла. Обо утуйан барда. Наскыйа бу күнү хаһан да умнуо суоҕа, бу күн кинилэр күннэрэ! Кинилэргэ анаммыт чабылхай, кыырпах да былыта суох ыраас күн! Ону өйдөөбүт курдук төрөөбүт өрүһэ ордук сымнаан, ибир дагынар долгуна суох долгуһуя устар. Күн киэһэрэ быһыытыйда да, олус күүскэ тыгар, Наскыйа былаатын сүөрэн өрүүлээх баттабын иннигэр түһэрэн, набылыччы эрдэн истэ. Кини чох хара харабар умсулбан, иэйии кыымнара чобулуһаллар. Околовой ыбылы кууһан олорон төбөтүттэн атабар дылы ууруу-сыллыы уматарын өйдөөн, туймаарыйан ылла... Околойу бабар түүн көрсүө, бабар күнүс. Үйэ-саас тухары дьылбаларын холбуохтара. Дьон туох да диэтин. Киниэхэ Околойо эрэ баар буоллун! Дьолун кимиэхэ да туран биэриэн бабарбат. Кинилэр Околойдуун мэлдьи итинник сүрэхтэрин сылааһынан, тапталларынан иэйэн, бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн-толорсон сорсуйар диэни билбэккэ, сүүс сүүстэриттэн өйөһөн, сүрэхтэрин тэбиитин иһиллэнэ, тапталларын биэбэйдээн, өр да өр олоруохтара... Наскыйа кыыс оҕолуу чабылһа, үөрэ сырдыы Околойдуун көрсөр дьоллоох мүнүүтэлэрин чугаһата сатыыр.

– Мин эйигин хайаан да көрсүөм. Халлаанга да көтүөн, ууга да тимириэн суоҕа, далай да түгэбиттэн ситэн ылыам. Эн эрэ мин дьолум, кутум-сүрүм, – дии-дии Околой көтөбөн олорон, ууруурун-сыллыырын санаан, Наскыйа эмиэ итии сүүрээн долгунугар уйадыһа уһунна...

Сирин анарын син барбахтаста. Билигин аны суолун саамай дьулаана, кытаанаба хаалла. Урут манан Наскыйа оҕолору кытта тыынан тиэйиллэрэ. Ийэлээх аһата тыыннаахтарына, тыынан көһө сылдьан балыктыыр этилэр. Оччолорго кини туох да кыһалбата суох улаатан эрэр кыыс оҕо төрөөбүт айылбатын дьикти абыланар ылларан, айылба биэрэр күүһүн астына ингэринэрэ, бу дуол күөбүңэн дуоһуя тыынара. Билигин Наскыйа хайы-үйэ олох аһытын-ньулуунун түөһүнэн тэлэн, дьылба тойон дьүүлүгэр бэриллэн истэбэ... Өрүс улахан үөһүн туораатабына айанньыт эрэ барыта куттанар дьулааннаах харгыта

кэлиэхтээх. "Иринньэх бэйэбин иитэн-аһатан, иитиэхтээн, улаатыннарбыт оҕоһун аһын-харыһый, төрөөбүт өрүһүм! – диэн Наскыйа бу дьулааннаах айанын төлө көтөр баҕалаах өрүһүттэн ааттаһа-көрдөһө истэ. Өрүһүн туорааһына аһыйах арсыын хаалла. Били дьулааннаах харгыта чугаһаабыта хайы-үйэ билиннэ. Тыаһа киһи уйулбатын хамсатар курдук инсэлээхтик тааска охсуллан харылыыра. Дьээрэ, миигин кытта туруулаһаах ким баарый? – диэн тыһыстык саанарга айылаах. Наскыйа этэ-сиинэ тымныйталаан ыла-ыла, өрүс күүстээх буруутун утарылаһа, харса суох эрдэн истэ. Буруу бүттэбинэ ити харгыны үтүмэбинэн анньынан тахсыахтаах. Үтүмэх мастарын эрдэттэн тобугар ууран, бэлэмнээн иһэр. Уу тааска охсуллар куугунас тыаһыттан кулгааба чункунуурттан, кыһылынан кыынньан оргуйа сытар харгы дьулаан көрүнгүттэн хараба ирим-дьирим буоларыттан хайдах эрэ куу-хаа буолан барда. Оо, абыраа айбыт айылҕам, аанньалым, айыы тойон танарам, хайдах да эн иннигэр буруйдаах-харалаах буолларбын, аһын-харыһый, – дии-дии Наскыйа тытын харса суох кулахаччытар сүүрүгү эстээк маһынан туох баар күүһүнэн туруулаһан туран, өрүс арыый дирингиир сириң диэки харса суох анньынар. Тытын биэрэк диэки салайар санаанан, күүһэ тийэринэн, дьүккүйэн истэ. Манна төһө да тыыны кулахаччытар буруулаабын иһин, биэрэктэн чугас айаннаан иһэр санааба сымнаһыар курдуга. Бу дьулааннаах суолун мүччү түстэбинэ, өссө икки улахан туорааһын баар. Онтон наар кырыы биэрэги тутуһуохтаах. Околойдуун анаан-минээн былааннаабыттара, ымпыгар-чымпыгар тийэ эрдэттэн үөрэппиттэрэ.

– Наскыйаа, миигин төһө күүскэ таптыыргын, бу айанын түмүгэ итэҕэтиэ, – диэн Околой икки илиититтэн тутан туран арахсалларыгар эппитин санаан, күүһүгэр күүс эбиллэргэ дылы гынна. "Оо мин оҕом, Оокой-Околой, эйиигин эрэ таптыыбын, дууһам, этим-сииним эйиэхэ эрэ талаһар, эйиэхэ эрэ ананар", – диэн сана таһааран этэ истэ. Күн хайы-үйэ үөһэ ойбут. Наскыйа илистиилээх айантан этэ-сиинэ иэрийэргэ дылы. Кини манньык айаннаатабына, наһаа киэһэриэн иннинэ Околойун көрсүөн сөп.

Дьулааннаах хоһотун кэннигэр хаалларан, өрүс хаба ортотунан тутуһан эрдэн истэ. Билигин ол кытылга тахсан чэй оргуттан иһэн, оҕотун аһатан уоскуйуохтара уонна салгыы айанныахтара.

Наскыйа оҕотун эмнэрэн, чаанньыга оргуйуор диэри сиһин көннөрө таарыйа халлааны одуулаһа сытта. Онон-манан тыал итир былыттара тахсан эрэллэрин көрө нуктаан барда.

...Наскыйа наһаа синньигэс, халбархай далаһанан сиэни туоруу сатыыр. Хантан да тутуһар сир суох, атабын сыһа үктээтэр эрэ ууга курулуу туруох курдук. Кинини туораттан элбэх да элбэх харах көрөргө

дылы. Арай ким да көмөжө кэлбэт. Хайдах эрэ Околойун сирэйэ чуолкай көстөн ааһар курдук да киниэхэ чугаһаабат. Околой кэннигэр эмиэ элбэх да элбэх дьон баарга дылы. Околойо илиитин уунан истэбинэ дьон саната хойдон кэллэ уонна кинини сулбу тардан ыллылар. Наскыйа илиитин ууммутунан, далаһаны сыһа үктээн, ууга төбөтүнэн баран иһэн, соһуйан, хаһытаабытынан олоро түстэ. Чаанныыга хайы-үйэ оргуйан уола быһыытыйбыт, ууга ортотунан эрэ хаалбыт. Оо, туох ааттаах куһаҕан түүлэй? Наскыйа лэппиэскэ кыраһынын кураанах чэйи кыпта уотугар бэрсэр. Тыал түһээри гыммыт, тиэтэйиэххэ. Хап-сабар аһаан, оҕотун суулаан, тытыгар мэнгэстэн, айаннарыгар туруналлар. Бу туорааһыны улахан тыал түһэ илигинэ хата ааһыһылар. Онтон наар кырыынан айаннахтара. Сыыдамнык эрдэн элээрдэн истэ. Бу саамай уһун туорааһыннаах үөс. "Төрөөбүт өрүһүм барахсан, бэйэн көрөн-истэн, айбыт айылҕан оҕолорун сырытыннардабын. Махтанабын мин эн ыраас дуолгар, киэн кэтит көбүскэр. Мин оҕом улаатан, эмиэ эн киэлимэ киэн мөссүөнүнүн имэрийэ одуулуо. Сырдык-ыраас уун мэлдьи бар дьоннун угуттуо, сибизһэй салгынын дууһаларын ыраастыа, хантан да кир-кириэс, быртах эн уугар умньаспатар".

Дууһата курдаттыы таласпыт ыраах көстөр кытылын дизки туох баар күүһүнэн дьүккүйэн истэ. Аны чааска тийбэттинэн Околойун көрсүөбэ, кини ип-итии этигэр-хааныгар ыкса сыстан, таптал дьиннээх табылынан дуоһуйа тыныһаба. Околойдуун уохтаах уураһыларыттан тымыр тымырдара сырдык сүүрэнинэн тыккыраахтара, сүрэх сүрэххэ сыстыһар сүнгэн үөрүүтүттэн тула өттүлэрэ күөбүнэн күлүмнүөбэ! Околой хайаан да кытылга киирэн, Наскыйаны көрсөөрү күүтэн аххан эрдэбэ! Хайы-үйэ тыал күүһүрэ быһыытыйда. Чэ буоллун, аны туорааһын суох. Кырыынан эрдинэн, сотору ахтылҕаннаах биэрэктэрин булуохтара. Оҕото муннаах кытаанахтык да кытаанахтык утуйан буккуруу сытар. Наскыйа төһө да чагдайдар тапталлаабын сэргэхтик көрсөргө сананна. Околойо саамай сөбүлүүр күөх лабаа ойуулаах ырбаахытын кэттэ. Кини бэйэтэ бэлэхтээбит үрүн сибэкки ойуулаах солко былаатын бобуонньуктуу баанан, өрүүлээх хойуу баттабын түөһүгэр түһэрдэ. Кыракый сизеркилэтигэр көрүнэн ылла. Кинини эдэр кыыстыы чэмэлийбит харахтар тырымныы одуулууллар. Дьэ билигин ити бөлкөйү эргийэ эрэ көттөр, көрсүһүөхтээх иирэ талахтаах хомолоро көстүөхтээх. Бу хойуу бөлкөй талах барытын саһыаран турдаба! Кинилэр Хомо кытылын саамай үрдүк биэрэгэр көрсүөхтээхтэр. Манна Околой Наскыйатын күүтэн балаакка тардан, уот оттон, чаанныыгын оргутан олоодоҕо дии! Дьахтар бөлкөй талабы эрийэ көтөн, кытылга сыыдамнык эрдэн тийдэ. Кини бэйэтин бэйэтэ итэбэйиминэ, кураанах биэрэги тула көрүөлүү турда. Харах ыларын тухары кини сылдыбыта

биллибэт. Кытыл үрдүк биэрэгэр өтөрүнэн ким да отууламматах. "Хайдах-хайдах? Околой тобо суобуй? Туох эрэ буолта буолуо дуо? Ама атын санаа киирбитэ буолуо дуо? – дин мучумаан Наскыйаны үүйэ-хаайа тутта. Маннык моһоллоох суолу мүлчү түһэн, киниэхэ инним хоту, сирэйим хоту дьулуспутум дии. Тобо суолга өлбөккө, маннык быһылаанна былдьаттым! Наскыйа улам титирээн барда. Тыа баһыттан тардыллан, күүстээх тыал иирэ талахтары имири баттаан, кумах кытылы өрө ытыйан барда. Халлаан одьобоһо алдьаммыта тутта биллэн, хара былыт саба халыйан, киһи кутун-сүрүн баттыырдыы, быыстала суох улуйа турда. Айылба барахсан айбыт аанһалларын кутурбаннарын үллэстэрдии, иһин түгэбиттэн изнигийэн, дьигиһийэн ыларга дылы гынна. Халлаан хаба ортотунан хайа ыстаныахха айылаах, этин сататын саба тардан, чыпчырбан талабынан сабыырдыы чабылбан чабылһыйан, сир Ийэни силиһигэр диэри самыыр саба кутта.

Ханна да барара-кэлэрэ баһана үүтэ буолбут Наскыйа айылба аймааһыныттан соһуйан уһуктубут оһотун көтөхпүтүнэн тымныы тыалтан, самыыртан өрө кулахаччыа ытыыр, уһуутуур икки ардынан энэлийэр саната тыал тыаһын кытта холбоһон эймэнийэ олорто...

ОНОҢУУТА ОННУК...

1

Икки сылтан бэттэх Индигир өрүс сүннүгэр баар "Кыһыл Балыктаахха" геологтар кэлэннэр, үйэлэргэ чуумпуран турбут сири-уоту сиксийдилэр аххан. Бу сиргэ Өлөөнө эмээхсин оһонһоруунун күнү көрүөхтэриттэн олоролор. Төрөппүттэрэ эмиэ бу тобой быһаңын бас билэн кэриэтэ сирдэнэн-уоттанан олорон, үйэлэрин моһоон, күн сириттэн төннүбүттэрэ. Ньюкулайдаах сүөһүлэрэ сукка эстэн, кумалаан буола сыспытара. Аһыйах сүөһү ордубутун Өлөөнөтүн кытта, үлэһит дьон буоланнар, иитэн-элбэтэн таһаарбытара. Ол иһин бу тобой кырдыаһастарыттан Өлөөнө эрэ сир туһатын этинэн-хаанынан ордук билэн кырыйда. Ньюкулай эр киһи киэбин ылынаһыттан удьуор ойуун төрүттээх буолан, ону батан кыыра-кыыра ыалтан ыалга сылдыар хаамаайы буолуох киһи, оччотооһуга үлэһитинэн, көстөр да дьүһүнүнэн бастык кыыһы сүгүннэрэн киһи буолбутун, хойут даһаны өһө тобулуннаһына, оностон олорон сэхэргиир буолара.

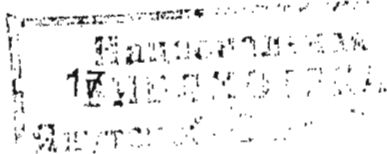
– Дьэ оһолоор, онон үтүө дьахтар киһини киһи гынар баһайыта. Киниттэн ордук күн сиригэр киһи майгытын уларытар-тэлэритэр суох эбит, – диирэ. Өлөөнөлөөх түөрт оһоломмуттарыттан, ити Маайыстара

эрэ харах манчыга буолан улааппыта. Атыттар сылы сыллата өлөн испиттэрэ. Онон Маайыстарыттан күннэрэ-ыйдара тахсара, бэйэтэ да ийэтин эдэр эрдэбинээбитин санатар. Ньюкулай оҕонньор тэп курдук сылдьан, акка бырахтаран, онтон сылтаан устунан ыалдьан өлбүтэ. Маайыстаах ийэтин быраата Илимньит Дьөгүөр көрүүтүгэр-истиитигэр хаалтара. Өлөөнө оҕонньоро баарына 30-ча сүөһүлээх этилэр. Кэнники үс эрэ ыанар ынабы тутар буолта.

Маайыс ынахтарын бэйэтэ көрөн, ыан, ийэтин босхолообута ыраатта. Кинини аҕыйах сыллаабыта бу эргин түөлбэ оҕолорун кытта илдьэн ликбезкэ үөрэтэ сылдьыбыттара. Ол иһин бэйэтин наадатын суруйар-ааҕар буолбута. Быйыл сүүрбэтин туолла. Уурбут-туппут кэрэ сэбэрэтэ көрбүт эрэ киһи хараҕар хатанар.

Кэлин "Кыһыл Балыктаахха" дьон сырыыта үксээтэ. Маайыстаах олорор сирдэриттэн үс биэрэстэ били геологтар диэн ааттанар нуучча дьоно саха балаҕанын туттан, тобуоруйбуттара иккис сыллара. Быйыл эмиэ сандаара сатыылаабыт сааскы биир үтүө күн түһүлгэлэригэр тийэн кэлбиттэрэ. Кинилэр балаҕаннара Маайыстаах ынахтара мэччийэр алаастарын сиһигэр тутуллубут буолан, саналара-инэлэрэ бу доргуйан олороро. Ферма олохтоохторо оччотооһу дьон үгэстэринэн, нууччалартан уоттуу куттаналлара. Сэрэхэдийэр этилэр. Ол эрэри билингитэ туох да мэхэйи онорбот буоланнар, син киһи, киһи курдук эбиттэр диэн уоскуйа быһыытыттан. Өлөөнө эмээхсин, кырдыаҕас киһи быһыытынан, бэйэтэ иһигэр эмиэ санаалаах этэ. Ордук сааһа сиппит кыһыттан улаханлык сэрэхэдийэ быһыытыттан. Оҕонньоро өлбүтүн кэннэ Маайыһын салгыы үөрэттэрэ сатаабакка, наар дьийэ-уот кинитэ онорор баҕалааҕа. Дьол хараҕа суох, баҕар оҕобор булчут-асчыт киһи хараҕа хатаныа диэн иһигэр бэрт эрэл санаалааҕа. Оччоһо өллөбүнэ да, холкутук барыа буоллаҕа. Дьэ ол иһин балык күрээбэр били Дойдукаан уол кэлэрин олус сэргиир буолан барбыта. Кини уолу кыһыгар ханыылыы көрөрө. Маайыс соботох кыыспын диэн тараннаабат, хата ол оннугар үлэһитэ, туругаһа-олоругаһа ийэтэ эдэрин санатара...

Маайыс эрдэ туран, ынахтарыгар табыста. Сайынны чээл күөх тыа сарсыардааны саймаархай салгына кыыс этин-хаанын иһинэн дьырылаан киirdэ. Олорор түөлбэлэрин кэрии тыатын кэтэбэр кэбэ этэн чоргуйара олус чугастык, кэрэтик иһилиннэ. Кини кыра оҕо сылдьан, кэбэ хаста этэрин ааҕарын сөбүлүүрө. Маайыс ханна тийэн тохтуур да, сонно кэбэ чоргуйара эмиэ тохтоон хаалара. Ааҕан бардабына, эмиэ этэрэ. Онтон ити чырыптыыр чыычаахтар кыра эрдэбиттэн баар, кинилиин бииргэ улааппыт чырыптар. Кыра сылдьан чыычаахтар уйа туттаары гыммыт сирдэригэр ньуолах оту, түүнү мунньара. Хайаан да кыыс бэлэмин хомуйан уйа туттубут буолар этилэр. Олору чыычаах оҕолоро

көппөбүнэн бэлиэтээн баран көтөллөрүн, кистээн көрөрө. Эһиилигэр ситиннэ төннөн кэлэллэрэ. Эмиэ ийэ, аҕа уйа тутан бэлэмнээбит, үөнүнэн-көйүүрүнэн аһатан, көрчөх гынан көтүппүт сирдэригэр олохсуйар эбиттэр. Били кыраларыгар сыппыт уйаларын сөргүтэн, сана уйа туттан төрүүллэр-ууһуулар.

Маайыс соботобун улаатан, айылҕаны доҕор оҕостон хамсыыр-харамайы, үүнэйини кэтээн көрөрүн олус сөбүлүүрө. Дьэ ол иһин сыл араас кэмигэр айылҕа уларыйыыта барыта кини дууһатын долгутара. Саас барахсан илдьитэ – тулук кэлиитэ, тураах чиргэл тиит төбөтүгэр олорон даабыргыыра, чөкчөнө, чыычаах арааһа, көтөр-сүүрэр эймэнэр саната айылҕа уһуктар аргыһа буолан, сылтан сыл кыыска саналыы санааны угара. Оттон кэбэ этэрэ, куула тыаҕа кумаар дьыыгынас саната эмиэ бэйэтэ туспа тардыстыылаах, истин буолан иһиллэрэ.

Маайыс кэбинэ сытар ыанньыйбыт ынахтарын киллэрэн, эмийдэрин туппахтаан, үрүйэ уутунуу суккуллар үүгү курулаччы тарпытынан барда. Ынахтарын ыан бүтэн, хотонтон тахсыыта, кыра сүөһүлэр бырдабырбаан, өрө тэбэ-тэбэ сүүрэн тэбигирэтэн кэллилэр. Кини, хаһан да буоларын курдук, барыларын аахтара көрүтэлээн ылла.

Тыый. Чулкулааҕа суох эбит. Хайдах үөрдэриттэн быстан хаалтай? Дьийэтигэр киирэн, синэ ыймахтаан баран, торбоһун көрдүү барарга сананна. Үөрүйэх буолбут ыллыгынан хааман истэ. Кутаҕа түспүтэ буолуо дуу, бадараанна батыллыан да сөп, диэн санаталаан ылла. Чугастаабы оттуктуур сирдэригэр, күөл атаҕар киирэн тахсарга сананна. (күөлүн нөҥүө өттүгэр, били геологтар диэн ааттанар дьон уот бөбөтүн оттон күүдэпчилэтэ сылдьаллар. Ити аата сири ириэрэллэр үһү. Инньэ диир таайа Илимньит Дьөгүөр. Маайыс ынахтар мэччийэр сирдэринэн күөл атаҕын диэки сүүрэ-хаама былаастаан истэ. Саамай хойуу оттук быһыыгар туох эрэ хамсыырга дылы гынна. Торбоһо эрэйдээх кутаҕа киирэн өлөр-тиллэр охсуһуутугар сытарын көрөн, тугунан да көмөлөһөр кыаҕа суобуттан ытыы турда. Чугас геологтар сүгэлэрин тыаһа иһиллэр.

Оо, хаһыытаабыт киһи, баҕар быһыыы кэлиэхтэр этэ. Кыыс куттанарын, толлорун да умнан быһаан, быһаан! диэн хаһыытаан тоҕо барда. Бу бириэмэҕэ мас охторо сылдьар салайааччылара Максим Корча хаһыыны истэн, онно ыстанар. Уһун дьулугур унуохтаах, кыһыл бытыктаах улахан нуучча киһитэ, туох быһылаан буолбутун тута өйдөөн, суон, уһун маһы хаба тардан, далаһа быраҕа оуста. Дьоннорун ыңыран, сотору кута иһиттэн торбоһу хостоон таһаардылар. Кыыс хаһан да харахтаабатах бухатыыр курдук дьонно дьүһүннэрэ-бодолоро, сэбэрэлэрэ дэбигис көрдөххө дьулаанын иһин, хайдах курдук дьонно көмөлөһөргө баҕалаахтарын билэн, махтана санаата.

Торбоһо төһө да бокоордор, сотору оту салбаан, иччитин иннигэр киирэн, бөбүөрдэр да ньяачаранныы турда. Сотору геологтар маннаабы

дьону кытта баһынан-атабынан син өйдөһөн кэпсэтэр буолан истилэр. Олохтоохтор быһах, сүгэ онотторон ылаллар. Атыытыгар геологтарга балык биэрэллэр. Аан бастаан кинилэр саха дьонугар балыгы күнгэ хатарыы, туустааһын диэни үөрэттилэр. Дьэ, туустаах балык үтүө ас диэн сэнээриилэр элбээтилэр. Аны биригэдьиридэрэ Маайыстаахтан үүт ылан иһэр буолла. Кини үүт ыла кэлэригэр иннигэр-кэннигэр икки ат бугул ууруулаах кэлэр. Аны Маайыс торбоско оту үргүүрө тохтоото. Максим Корча сулардыы бытыгын хорунан, сырдык сэбэрэтигэр, күп-күөх харахтарыгар мичээр кыыма сабылла сылдыар буолан, олус тупсабай көрүнгэннэ. Маайыс бу модьу-таба, киһи толло көрөр көрүнгээх киһитэ итинник истин сэбэрэлээбин наһаа интэриэһиргии көрөр. Максим бүгүн кэлбэтэ. Кыыс бэйэтэ да билбэт, тобо маннык күүппүтүн...

Үһүс күнүгэр Максим иннигэр-кэннигэр икки бугулу бырабынан, бурдук, чэй, саахар кэһиилээх бу тийэн кэллэ. Маайыс үгэһинэн, кинини хотон таһыгар көрсөр. Ыаммытынан хойуу үүтү Максим иһитигэр толору кутта. Уол сизбиттэн ыстакаанын ылан, үүт куттан истэ. Барарыгар кыыс диэки наһаа истинник көрөн туран, түөрт муннуктаах улахан шоколады туттаран кэбистэ. Бүгүн Маайыска ити имэрийэ көрөр халлаан күөбэ харахтар олус истинник көһүннүлэр...

2

Боростуой табаарыстабалар аны колхозка кубулуйар кэмнэрэ сабаламмыта. Элбэх сүөһүлээх дьоннортон сүөһүлэрин уопсайга холботолоон, фермалары тэрийэн эрэллэрэ. Маайыстаах олорор "Кыһыл Балыктаахтарыгар" уопсайга холбуур сүөһүлэригэр анаан, улахан хотон тутуутун сабалаабыттара. Манна ферма үлэһиттэрэ олороллоругар улахан ампаар дьие тутуллубута. Уопсайынан, "Кыһыл Балыктаах" чуумпуран турбут тобойо дьон тобуоруйбут сагатынан-ингэтинэн туолбута. Били геологтартан икки киһи кэпсэтэн, хотон тутуутун сабалаабыттара. Биирдэстэрэ Максим Корча этэ. Бу олус күүстээх, бэйэтин кыанар киһи эбит. Олохтоохтор кэпсииллэринэн, күһүн мунҕа сабана, Максим икки өттүгэр икки кэлимсэ балыгы сүгэн, булууска таһара. Кэлин сахатыһан, тыынан бэйэтэ илимниир-дьэкилиир буолбута. Икки илиитигэр отуттуу киилэлээх туут балыгы тутан, бэстиэлгэ толору балыгы хаалаан сүгэн дьиэтигэр абалара. Максим маннаабы саха дьонун кытта бодоруһан, сотору сахалыы үчүгэйдик санара үөрэммитэ.

Маайыс Максимы тунгуй сүрэжинэн күүскэ таптаабыта. Уол аны Маайыстаахха саамай чугас киһилэрэ буолбута. Ийэтэ кыһынын мөнө

быһыытыыбыта эрэри, кэлин сангарбат да буолбута. Максим эйэбэһин, истин иһирэх майгылаабын иһин тосту-туора санаа кыайан хоммотоҕо.

Күһүн, бастакы хаар түһүүтэ, саҥа хотон тутуллан бүтэн, 50-ча сүөһү уопсайга холбоммута. Үһүс ыанньыксытынан Маайыс анаммыта. Олох лаппа уларыйыыта кыыс олоҕор эмиэ умнуллубат сырдык күннэри аҕалбыта. Кинилэр Максимныын ыал буолбуттара. Колхоз тэриллэн, тутуу күүскэ ыытыллан барбыта. Максим аны тутуучуларга биригэдьириинэн анаммыта. Уу сахалыы саҥалаах нуучча киһитэ үлэһиттэригэр, олохтоохторго да сөбүлөппитэ.

Нөнүө сылыгар кыыс оҕоломмуттара. Эбэтин аатынан Лена диэбиттэрэ. Маайыстаах аҕалаах дьон буолан, ким-хайа иннинэ саҥа ампаар дьиэ туттан, көһөн киирбиттэрэ. Киһи дууһатын сайар саҥа мас сытынан дыргыйан, салгына саха дьиэтинээбэр олус сибиэһэй, сэргэх этэ. Максим ойуулаан туппут араамата, дьиэ быһыыта-таһаата кыһыны быһа одууга сылдыбыта. Кырдыга даҕаны, бу өрүс тоҕойугар аан бастакы "нуучча дьиэтин" интэриэһиргиэхтэрин интэриэһиргииллэрэ. Өлөөнө эмээхсин, төһө да сааһырдар, дьиэни-уоту бэрийэн, оҕону көрөн, тэптиргэ курдук сылдыара,

Максим үлэтиттэн бүттэр эрэ Маайыһыгар хотонго көмөлөһө ыстанара. Үлэлэрин иккиэн үмүрүтэн, киэһэ дьиэлэригэр үөрэ-көтө, сүргэлэрэ көтөбүллэн төннөллөрө. Кинилэр атын-атын омукар да буоллаллар, сүрэх сөбүлэһэр сүмэтинэн дууһаларын холбоон, үйэ-саас бииргэ буоларга анаммыт курдуктара. Маайыс Максимын кытары сэргэ турдабына ордук кэрэтийэн, тупсан көстөрө. Ханна да буоларыныы, икки эдэр киһи тосхойбут дьоллоругар ымсыырар, күлүк санааны хоннорор сагалар баалларын да иһин, Максимнаах бэйэлэрин тапталларынан угуттанан тугу да ахсарбат буолаллара... Бэл, кырдыаҕас киһи быһыытынан, ийэлэрэ Өлөөнө эмээхсин былыргылыы сыаналаан, "Куһаҕан харах" оҕолоругар иһиэ диэн сэмээр сэрэхэдийэ түһэн ылара. Былыр эдэр сылдьан "Ол барахсаттар дьон тылын уйбатахтар", "Куһаҕан харах хатаммыт" дииллэрин этэ тарда истэрэ. Ол иһин оҕолорун туһугар сиртэн-халлаантан көрдөһө сылдыара.

Максим кэргэнин кыра оҕолуу илиититтэн сиэтэн, күп-күөх кырыс суолунан доп-бааччы уурталаан истэ. Маайа, тохтоо, диэт, Маайыһы суол кытыытыгар туруоран баран, түргэн баҕайытык хонуу сибэккитин дьөрбөтүн туттаран кэбиһэр. Маайыс кэргэнин сырдык мичээринэн угуттанан, тэп-тэтэркэй иэдэстэрэ ордук кэрэтийэн, кыыс оҕолуу килбигийэ туттан, сибэккени муннугар даҕайан сыллыы истэ. Күн аайы Максим Маайыһыгар көмөлөһөн, саманнык иккиэн ыксары сыстыһан, дьиэлэригэр төннөн иһэр дьоллоох кэмнэрэ үйэ-саас уһуругар Маайыс сахалыы айбыт айылҕатыттан, отуттан-маһыттан көрдөһөрө. Күндү

киһилэрэ — кыыстара Өлөөнчүк-папалаах мааматыгар далланһыны тоһуйар.

Максимнаах дьиэлэрэ хаһан баһарар киһи үөрэ-көтө ыалдьыттыыр, үтүө хаһаайыннаах дьиэлэртэн биирдэстэрэ. Бүгүн чэйдээри олордохторуна наарыһынай Уйбаан көтөн түһэр. Максим бу ошонньордуун элбэхтэ айаннаабыт киһи. Ошонньор сири-уоту, суолу-иһи билэрэ, ханнык баһарар моһолго балаһыанньаттан тахсарынан Максимна олус сөбүлэтэр. Бүгүн Уйбаан эмиэ Максимы илдэ кэлэргэ суруктаах эбит. Налыччы сэхэргэхэ чэйдээн баран, барарга тэриннилэр. Сурукка төннөллөрүгэр "Кыһыл Быталаах" саһаан охсооччуларыгар сылдьан, тутуу маһын ааллаан аһалалларыгар соруйбуттар. Сатабыллаах, мындыр буолан, былдыаһыкка сылдьарын дьоно билэллэр. Онон аһалара суолугар хомунарыгар көмөлөһө оҕустулар. Максим итинник бардаһына, дьиэтигэр кэһии бөһөлөөх кэлэрэ. Кини чугас да дьоннорун, атыттары да ыраас, чиэһинэй майгытынан бэйэтигэр уратытык тардара. Уопсайынан, бу тоһойго нуучча дьоно кэлэн, олохтоохтору быһыыга-майгыга, үлэһэ-хамнаска элбэххэ үөрэппиттэрэ. Урут "нуучча" диэн тылы куттана истэр буоллахтарына, билигин сүнкэн убаастабылынан истэллэрэ. Оччотооһуга, Индигир өрүс төрдүнэн наар хаайыылаахтар сыбыытыыр-сирдэрэ эбит буоллаһына, билигин араас үлэһэ кэлэн, дьонно-сэргэһэ абыраллаах буолтара. Урут биир маһынан устан кэлбит дьон үлэһит бэртэрэ, сүрэхтээхтэрэ эбиттэр диэн кэпсэлгэ сылдьаллара. Былыр былыргыттан манна нууччалар олохсуйбуттарынын туһунан кырдыаһастар кэпсириллэрин, эдэрдэр наһаа да сэнээрбэт бэйэлэрэ аны "Бастакы айанныттар" тустарынан уостан уоска түһэрэн, кэпсэл гынар буолбуттара. Манна нууччалар олохсуйбуттарыттан, хаарбастар, оночолор оноһуллан бартара. Билигин наар тыынан буолбакка, хас да киһи эрдэр улахан оночонон сылдьаллар. Төһө да улахан сүүрүктээх, күүстээх бурууну быһыта түһүтэлээн айанныырга бу улахан көлөлөр тыһытааһар сылдьарга уон төгүл түргэн этилэр. Оттон ити маһы маска сыһыары холбоон, аал онорон, уунан уһаарыыга эмиэ нууччалар үөрэппиттэрэ. "Кыһыл Балыктаахха" Максим онорбут хаарбаһа оччотооһуга ыраах айанна туттуллар хараабыл курдук сананнылар этэ. "Максимиһан" айаннаабыттар, барбыттар — диэн кэпсэл буолара. Аны колхоз тэриллэн, саһа бөһүөлөк бырайыага оноһуллан, өрүс үрдүгэр тутуу салһанан барбыта. Маһын барытын кэрдэн, аалынан уунан уһааран Максим тутар биригээдэтэ бэлэмнээбитэ.

Бүгүн Өлөөнчүк улаханлык температураламмыт, иһин тутта-тутта ыһаа да ыһаа буолла. Фельдшер Өлөөнчүк оронуттан араһаппа олорон хас бэргээтэһин аайы ингэн-тоһон эмтии сатаата. Туох да көмөлөһөр кыһа суобун билэн, оройуонтан хирург ыһырда. Түүн Өлөөнчүк

мунурдааба тэстэн, кыайан быһамматаба. Маайыс иккис оботун хат сылдыра. Үс саастаах оботун сүтэрбит ийэ аһыта сүрдээбэ.

Иккис оботун олус ыараханлык ололоммута. Киһи билбэт гына, дьүдьэйбитэ-холлубута. Эмиэ кыыстаммыта. Бу сырыыга кыыстарын хос эбэтин аатынан Олгайа диэбиттэрэ. Олох дьэ лаппа тупсуох буолан истэбинэ, ханна эрэ ыраах японскай милитаристар сэриилээбит сурахтара иһиллибитэ. Онтон салгыы, ардах былыта быһа охсон табыстар эрэ, тыала-кууһа бииргэ өрө ытыллан кэлэрини, Ийэ дойдуга немецкэй халабырдьыттар саба түспүттэрэ. Саналыы тутуллан эрэр бөһүөлөктэр, колхозтар ньиригэрдээх сайдылара тохтообута. Дойдуга бүтүннүүтүгэр байыаннай бириэмэ сокуона бүрүүкээбитэ. Сыһа-халты туттубут киһи олох дьүүдэтигэр тимирэр кэмнэрэ этилэр... Маннык байыаннай бириэмэ бүрүүкээһинэ "Кыһыл Балыктаабы" да тумнубатаба. Ас-үөл кырыымчыгыран, быһыы-майгы лаппа кытаатан барбыта. Оройуон кииниттэн милициялаах боломуочунайдар кэлэн, сотору-сотору бэрэбиэркэ бөһөтүн онорон, чүүччэйэн бараллара. Бу байыаннай бириэмэбэ партия оройуоннаабы комитетын, оройуон салалтатын хабыр уураахтара тахсыталаан испиттэрэ. Манан сылтабыран, кыра да буруйга дьону түүнүктээх хаайыыга бырабаллара, төттөрү төлкөлүүллэрэ. Уопсайынан, дьон аччыктааһына, сут сүрдэммитэ. Колхоз председателэ дьон хоргуян өлөн эрэллэрин көрөн, сүөһү тонобуһун нэһилиэнньэбэ тарбаппытыгар, партия оройуоннаабы комитета дьүүлгэ туруоран, сууттуурга диэн уураахтаабыта. Эппиэтинэстээх дьон бэл 10-20 солкуобай ороскуотуран, ол туһугар тыыннарын толук уурбуттара, элбэх киһи сиэртибэ буолбута. Онон киһи тутуллубут, манна сууттаабыттар, өлөрбүттэр диэн – дьиксиниилээх сонуннар иһиллэ тураллара.

Максим оттунар маһы кэрдиигэ салайааччы этэ. Кинилэр аалынан күнүстэри-түүннэри оттор маһы уһаараллара. Маайыс нэһиилэ дьийэтин иһигэр эрэ тура сылдыра. "Алдьархай атаһа суох буолбат" – диэн өс хоһоонунуу, Маайыстаах олохторо улам айгыраан, кута-сүрэ тостон барбыта... Биир күн сэбиэт председателэ, наарыһынайдаах суруксут киирэн кэлтэрэ. Уонна эргитэ барбакка Максим аал кур маһа тостон, сүннүүн быһа биэрэн өлбүтүн биллэрбиттэрэ. Маайыс инникитэ бүдүк-бадык күдэнинэн бүрүллүбүт курдук буолбута. Аһыттан-абаттан, эбиитигэр күннэтэ кыһарыйар кыһалбаттан санатыттан-ингэтиттэн матан, түү үрдүгэр үктэммит курдук бүдүк-бадык сылдыбыта. Кини Максимныын оморбут дьоллоох кэмнэрэ биир үтүө түүл курдук элэс гынан ааспыта. Кэргэнин урут били геологтар дьийэлэрэ турбут сиһигэр көмпүттэрэ. Олорон ааспыт күндү кэмнэрэ, сырдык өйдөбүлэ барыта Максимын кытта көмүллүбүт курдук буолта. Кини төһө да мөлтөбүн иһин үлэлииргэ күһэллибитэ. Үлэлиир дьонго бойуок кэм да көп этэ. Ийэтэ

санаатыгтан-оноотуттан төрүт да тэллэх-суорбан кинитэ буолан эрэрэ. Ол иһин биирдээх кыһын сүгэ сылдьан үлэлииригэр тийбитэ. Билигин Маайыска барыта ээл-дээл курдук буолбута. Кини санаатын туох да көтөбүөх, дьүөгэлэрин да өйөбүллэрэ көмөлөһөр кыаба суобун курдуга. Кыһынны харана ааһан, күн уһаан барбыта. Уопсайынан, ферма да үрдүнэн ынахтар төрүүр кэмнэрэ сабаламмыта. Байыаннай бириэмэ көрдөбүлүнэн, үүт былаанын толорбот мөлтөх үлэлээх ыанныксыттары, ууратан иһэллэрэ. Онон үлэлээбэт киһи бойуок да ылбат курдук бэрээдэгэ олохтонон, үлэттэн ыксары тутуһар дьыллар-күннэр үүммүттэрэ.

Маайыс бэһис ынаба төрөөтө. Урукку эбитэ буоллар, Максимныын үөрэ-көтө үлэлээн ыарахан да чэпчиз этэ. Кини баара буоллар диэн элбэхтик санаан ааһара. Урут төһө да сылайан дьизитигэр киирдэр, сылаатын боруокка хаалларааччы. Мэлдьи киниэхэ истинник сыһыаннаһар олобун доһоро күлэ-үөрэ кэпсээн-ипсээн, күүс-уох угар курдук буолара... Оччотообуга барыта манник үөрүүлээх-көтүүлээх буоларыгар кыратык да саарбахтаабат этэ. Куруук манник эрэллээх санныга өйөнөн, олоҕо эбии киэргэйдэн иһэригэр мунура суох эрэллээбэ. Ол баара... барыта күөрэ-ланкы, түүл-бит курдук буолбутун эрэ өйдөөн хаалбыт эбит. Куолутунан эрдэ туран, ынахтарын ыы табыста. Били сана төрөөбүт торбоһо турбатабыттан олус дьиктиргээн баран көрдө, мунна тымныйан, хайыы-үйэ өлөн хаалбыт.

Оо, оттон бэбэһээ наһаа сэргэх этэ дии, хайдах буолан өллө? – диэн кини айманар сагатын истэн ыанныксыттар чугаһаан көрөн турбуттара.

Сарсыннытыгар Маайыһы ууратар туһунан мунньах буолбута. Сэрии кэмин сокуонунан тутта сылдьар сүөһүнү өлөрбүт киһи икки-түөрт сылга хаайыыга ууруллуохтаах. Дьэ ол сокуон айабар кыра оҕолоох оҕдообо түбэхэр буолбута. Маайыс дьыалатын суукка биэрэннэр, силиэстийэбэ сылдьара. Манна олохтоох былаас тугу да көмөлөһөр кыаба суоба. Үчүгэй, мөлтөх үлэһит буол, син биирдик түбэхэ турарын.

Маайыс ыыс-быдаан дьылбатын "Кыһыл Балыктаахха" аан бастаан буолбут суут быһаарбыта. Халаатынас курдук көрөн, 3,5 сылы биэртэрэ. Ол суут Маайыс "Кыһыл Балыктаах" түнкэтэх хочотугар соботобун улаатан үлэһит, ийэ буолан баран, төттөрү төлкөлөнөр дьүүлэ этэ. Оо, олох, ардыгар эн олус да тыйыскын, кими да араара-ахсара барбакка төттөрү төлкөлүүгүн, сир сирэйдигин! Маайыс бу алдьархайдаах дьүүл кэнниттэн тутан эрэ баралларын кэтэхэр. Ийэтэ кыһын үчүгэйкээн бэйэтэ өһөн, киһи билбэт ынырык көрүнгэммитин дууһата кылана, аһына көрөрө. Кырдьаҕас киһи аны суос-соботох кыһын харахтаабатын дууһатынан сэргэйэрэ. Манник ынырыктаах дьылба буулаабытын тугунан да халбарытар кыаба суох туманна муммуттуу, харабын да

уута кэлбэт буолбут көмүскэтигэр хаһан да аны күн сырдыга күлүмнээн киирбэт будумабар ыллараахтаабыта. Балтараалаах эрэ, тулаайах хаалар сиэнин көрдөбүнэ, ордук уйулҕата хамсыыра. Ол да гыннар ытаан-сонгоон аймаммакка, дьылҕа дьаһалыгар бас бэринэн, кэм да бэйэтин кыана туттуна сатыыра. Оо, айыым-тагарам, көмөлөс, кытаатыннар, диэн Өлөөнө эмээхсин эрэйдээх көрдөһө-ааттаһа сатыыра.

Маайыс аны туохха да кыһаллыбат курдук, мээнэнэн көрөрө. Хайдах эрэ өйө көппүт киһиэхэ майгынныыра. Бу түүн дьыэтигэр бүтэһиктээх түүнэ этэ. Ону билбит курдук, сарсыарда эрдэ турбута. Ийэтэ сарсыарда ынабын ыан киирэригэр, уота-күөһэ сүппүт харахтарынан биир сири тобулу одуулаан, оһох иннигэр баттабын көннөрүнэ олооро. Төрөппүккэ оһо ыар санааба ылларан, түүл-бит курдук көрүгүнэнэн олооро олус дьулаан этэ. Оттон сэттэ уонугар чугаһаабыт Өлөөнө аһыыга ылларбыта киһини оннооһор ордук ытырыктатара.

– Оо, киһини дьылҕа тойон дьаһайар да эбит. Оһом Максимын кытта быр-бааччы олодохторуна, мин саба дьоллоох киһи суох буолара. Аны өлөр күммэр суос-созотох оһобуттан илиибин сотуннабым, – диэн эмээхсин мунгатыан сүрээбэ таастыйбыкка дылы буолан хаалта. Маайыһы милициялар кэлэн илдьэ бартара. Өлөөнө эрэйдээх, сага таһааран ытаабакка даһаны, кыһыһы хайдах конвойдаан илдьэллэрин уу хараһынан көрөн хаалта... Төһө өр олорбута дуу, турбута дуу биллибэт. Арай киһини ыала дьахтар, өйөөн киллэрэн, оронго сытыарбытын өйдүүр. Утуйбут дуу, уһмут дуу курдук сытан, эмискэ кыра сиэнин өйдөөн, олооро түспүтэ. Маайыһа муннаах хөһүн өгөйөн көрбүтэ оһо ханна да көстүбэт этэ.

– Оо, оһо, оһо баар этэ дии, ол ханнаный? – диэн Өлөөнө энэлийии былаастаах эймэнэ турдаһына, дьахталлар кэлэн ааттаан, тугу этэрин дьүүллээн дьэ истибиттэрэ. Оһону бары күүһүнэн көрдөөн көртөрө да, үс хонук тухары булбатахтара.

– Ийэтэ муннаах, өйүттэн тахсан, ууга бырахтаба диэн, кисти-саба кэпсэтии буолта. Төрдүс хонугар ынахтар мэччийэр хотооллоругар сиргэ тимирбит балаһан иһигэр сэниэтэ эстэн кыыкыныы эрэ сытар оһону булан ылтара. Ийэтэ сирэйэ-хараба суох атабастаммыт абатыгар оһотун дууһатыгар турарга соруммута буолуо дуо? Эргэ хаалбыт балаһан иһигэр лэппиэскэ кыраһынын, саахар тооромоһун тула уурбут, оһотун онно олордон кэбиспит этэ.

Киэһээнни ыам саһана, Маайыс дьүөгэтэ ынахтары хомуйа сылдьан, Маайыс бэйэтин ынаба туох да иһин сиргэ тимирбит эргэ балаһан аттыттан арахпакка маһырыырын дьиктиргээбитэ. Балаһан түннүгэ наһаһынын сабыллыбытын аһан көрбүтэ, муннукка тыына

быстаары хардыргыы сытар оџону кѳрбүтэ... өйүттэн тахсан, хаһыытыы-хаһыытыы бөһүөлэккэ сүүрбүтэ. Оџону өр оџолоон, бэттэх аџалтара. Өлөөнө эмээхсини сиэнин кытары быраатыгар Бүөтүргэ көһөрөн аџалтара. Эмээхсин Маайыһын аһыйарын наар оџотун кытта бодууустаһан аралдытар курдук буолбута. Олгайа диэн сиэнин аатын, ийэтин аатынан Маайыс диэн уларыттарбыта.

Маайыс сэттэтигэр барыыта эбэтэ өлбүтэ. Кини ол кэнниттэн, бүтэһиктээхтик саҥаһыгар сыстан сылдыбыта. Саҥаһа сүрдээх удаџан дьахтар эбит. Кыыс кыра эрдэбинэ саҥаһа наар дьону эмтиирин өйдүүр. Саҥаһа онтон киһиттэн кыыс оџоломмута. Кыыстарын Лиза диэн ааттаабыттара. Маайыс бэһискэ үөрэнэр эрдэбинэ саҥаһа өлбүтэ. Аны Маайыс бэйэтин курдук дьылџалаах тулаайах балтын оџолуур, көрөр-харайар издээнигэр түһэр... Абаџата буолуохсут оџолору быраџан баран атах балай барбыта, кэлин ханна да тийбитэ биллибэтэџэ. Маайыһы детдомҥа ыытарга быһаарбыттара, оттон балтын Лизаны дьон итэ ылтара.

– Маайыс, миэхэ оџо буолуон дуо? – диэн биирдэ интернат воспитателэ Тамара Михайловна ыйытар. Кинилэр оџолоро суоџа. Кэргэнэ Андрей Иванович учууталлыыра. Кыыс туох да диэбин булбакка саҥата суох турбута. Оччоџуна Тамара Михайловна ийэ буолар буоллаџа. Кини ийэ диэни өйдөөбөт. Өйдүүр эбэтин, саҥаһын. Ийэ диэн хайдах буолуохтааџын этинэн-хаанынан, дууһатынан билбэтэх, сэрбэйэ улаатан эрэр Маайыска маны соџотоџун быһаарыы ыар этэ. Андрей Ивановичтаах Маайыһы сыһыаран, оџолорун курдук таптаабыттара. Төһө да модьуйбуттарын иһин, детдомҥа ыппакка, бэйэлэрин ааттарын, араспаанньаларын биэрэн, оџо гыммыттара.

3

Маайыһы Магадан уобалаһынааџы дьахталлар колонияларыгар олохтообуттара. Онно эмиэ хотуттан сылдыар эдэр дьахтар баара. Дьэбдьиэй төһө да дьылџата Маайыска майгыннаабатар, бу икки саха дьарталлара бэйэ-бэйэлэригэр олус чугаһаспыттара.

Дьэбдьиэй огдообо буолан баран, эмиэ бэйэтин курдук огдообо суот-учуот үлэһитигэр кэргэн тахсыбыт. Ол кэргэнэ икки анаар саастаах кыыс оџолооџо. Биирдэ Дьэбдьиэй оџону сиэтэн баран испит. Оџо сыыһа туттаран, сүүрэн хаалар. Биэрэк наһаа эмлэрэ үһү. Сүүрэн иһэн, оџо сыыһа үктээн, үрдүк биэрэктэн төкүнүйэн түһэр. Дьэбдьиэй кыайан быыһаабатах. Оџону соруйан өлөрдө диэн ааттаан, түөрт сылы биэрбиттэрэ. Дьэ ити курдук ол дьахтар тэмтэрийбит дьылџата Маайыстааџы бииргэ ситимнээбитэ.

Бараакка олус кыгаанах бэрээдэк этэ. Хаайыы надзирателэ дьахтар кыратык да кэстэххэ кытаанахтык накаастыыра. Онно ордук Маайыс түбэхэрэ. Кини быһыыта-майгыта сатарыйан, ыалдыа да быһыытыйбыта. Хаайыыга саамай ыарахан буруйдаах курдук көрүлүлэрэ. Элбэхтик карцерга олорор, штрафнойга сылдьара. Дьэбдьиэй бэйэтиттэн эдэр эрээри, олох накаастаабыт киһитин Маайыһы олус аһынара. Дьахталларга бэйэлэрэ да, хабырдыкк сыһыаннаһаллара. Өссө бэйэн утарылаһар, төттөрүлүүр буоллаххына, ол өлүүн этэ. Онно ордук элбэхтик Маайыс киирэн биэрэрэ. Кини олус атабастанан түбэспититтэн, кэргэнин аһыыта мунньустан, оҕотун санаан итинник быһыыланарын Дьэбдьиэй эрэ өйдүүрэ. Бэл аһыыртан akkaастанан голодовка биллэрэн, оруосканан таһыллара. Оннооҕор "Көммөт" диэн хос ааттаммыта.

Киһи барахсаны олох төһө да эрийбитин-мускуйбутун иһин, бириэмэ барытын төттөрү мөккүһэн, симэлитэн кэбиһэр. Сорох онтон оспот бааһы ылар, сорох аһарынар, оһорунар. Дьэ ити курдук, бириэмэ тохтообокко илим хотоһоһунуу дьырибинии устар... Маайыс колонияҕа оһубай буруйдаахха киирсэн, болдьобун сыл агара уһаттаран, Дьэбдьиэйдиин бииргэ босхоломмута.

Мантан хоту атаарар дьахталларын биир баржаҕа уган, Халыма ерүһүнэн уһаарбыттара. Дьэбдьиэйдээх атын-атын бөһүөлөк да буоллар, иккиэн көрсө-көрсө үлэлиир "Красный богатырь" колхозка ытыллыбыттара. Манна биллэн турар, наһаа хаайыы усулуобуйатын курдук буолбатах этэ. Маайыс эр киһи курдук, күүһүн-күдэбин харыстаммакка үлэҕэ түһүспүтэ. Бэйэтигэр холооно суох күүстээх-күдэхтээх, үлэҕэ дууһатынан ылсыһар саха дьарамай дьахтарын бииргэ үлэлиир дьүөгэлэрэ сонуннук көрбүттэрэ.

... Нууччалыы хааннаах, сүрдээх сэмэй, хоргус көрүннээх эдэр дьахтар олорор. Бу Мария Андреевна. Маннааҕы оскуола иитээччитэ. Кини уопускаатыгар Магадан уобалаһын диэки барарга тэринэ сылдьар. Мария Андреевна биһиги оскуолабытыгар сыл үлэлээтэ. Олус кыһамталаах үлэһит. Кэргэнэ шофер, нуучча киһитэ. Биир уол оҕолоохтор. Мин Марияттан онно тоҕо барарын сиһилии ыйыта барбатабым. Мэлдьи тугу эрэ толкуйдуур, өйдүү сатыыр курдук көмүскэтин түгэҕэр туюх эрэ таайыллыбат таабырын буолан сылдьарын элэс көрөн аһартым. Биһиги иккиэн ийэлэр буолан, дьахтар таайыллыбат таабырын олоһунан олордорбут да, кини мин үлэһитим, мин бу оскуолаҕа сэбиэдиссэй буоларбынан уратылаабым. Мария Андреевна миэхэ тугу эрэ этээри дуу, ыйытаары дуу гынарын бэлиэтии көрбүтүм.

– Чэ, Мария Андреевна, этэнгэ сынньан, эргиллэн кэл. Саҥа үөрэх дьылыгар былаан, үлэ-хамнас баһаам.

– Хайдах эргиллэр киһи буоларым биллибэт. Мин ийэлээх этим. Кинини көрдүү барабын. Ийэм сэрии саҕана көрөр торбоһо өлөн

хаайыга түбэспит. Онтон болдьобун ситэрэн баран, Магадан уобалаһын биир бөһүөлэгэр олобун тобобун атаарар сыаллаах олорор буолуохтаах. Кини да миигин, мин да кинини өлбүтүнэн ааба сырыттаһыт диэн өр илдэ сылдыбыт кичэмэл санаатын миэхэ арыйбыта.

Мария Андреевна кыһыны быһа ийэтин кытта бииргэ сыппыт Дьэбдьиэйдиин суруйсубуттара. Ийэтигэр хаста эмэтэ суруйбута да, эппит, харда суох этэ. Онтон Дьэбдьиэйдиин үлэхэн, көрсөргө санаммыттара. Күн киэһэрэн эрдэбинэ, ийэтин бөһүөлэгэр тийэн кэлбиттэрэ.

– Ити дьиэбэ олорор, – диэн Дьэбдьиэй сиргэ тимирэн турар, киһи дьик гынаах хара дьиэтин ыйан көрдөрбүтэ. Борук-сорук дьиэбэ киирэн кэлбиттэрэ. Ийэтэ уот иннигэр аргыннахтаан табах тарда олороро. Дьон киирдилэр диэн хайыһан да көрбөтөбө. Дьэбдьиэй кэпсэтэн, кэһиитин күө-дьаа биэрбитэ да, үөрбүт быһыыта ханан да көстүбэтэбэ. Дьэбдьиэй Мария Андреевнаны ажалан баран, төннөр санаалаах этэ. Бу иннинэ кини хаста да, кыһынын тыыннаах диэн суруйбута, эппитэ да, Маайыс муннунан-айабынан тыымматаба.

Дьэбдьиэй барбытын кэннэ, кинилэр ийэтинэн иккиэн хаалбыттара.

– Мин оҕолоох этим. Кини Олгайа диэн этэ, – диэн ийэтэ бэйэтэ бэйэтин кытта кэпсэтэр курдук, санара олорбута. Эмиийэ наһаа ыанньыйан, ыалдьан, Мария имэринэ турарын бэлиэтии көрөн:

– Оҕолооххун дуо? – диэн ыйыппыта. Кини ыанньыйбыт эмиийин ыырын көрөн, чааскы ажалан биэртэ. Маша өр эмиийин ыы олорто. Ийэтэ кинини тонолууппакка көрөрө. Бу бириэмэбэ, баҕар ааспыт өйдөбүл кини өйүгэр охсуллан ааспыта буолуо? Олоххо элбэх охсууну көрбүт киһи араастаан уларыйан эрдэбэ... Ким эрэ олорон ааспыт олобун санаан да ааһыабын баҕарбат гына бүтэһиктээхтик умна сатыыр. Ким эрэ ааспат-арахпат ыарахан сүгэхэр гынан, олобун бүтэһик күннэригэр дылы илдэ сылдыар...

Киэһэ сыгыннахтаммытыгар оҕотун, бэйэлээх бэйэтин оҕотун кыракий мэнэ санныгар кытара сылдыарын көрөн, марылаччы ытаабыта. Кини иннигэр чахчы бэйэтин оҕото – Олгайата тыыннаах кэлэн олороро. Маайыс бу сылларга бэйэтэ онорбут оноһуутуттан төһөлөөхтүк кэмсиннэ этэй? Күн сиригэр дьылба тойон кинини соботохтуу туруорбутун, утарыласпакка баарын курдук ылынан, дууһата бүтүннүү мууһунан бүрүллэн, тыыннаах эрэ сүөдэнниирэ. Мария, арыый ытаһан уоскуйбуттарын кэннэ, санаһа кэпсииринэн, кини бастаан итинник ааттаабын өйдүүр. Онтон эбэтэ кинини ийэлээбин биллин диэн Маайыс диэн ийэтин аатын биэрбитин туһунан кэпсээтэ.

Дьэ ити курдук Маайыс өйө аа-дьуо арыллан, чахчы кини оҕото буоларын итэбэйэн испитэ. Ийэтэ сыллыы-ууруу да көрсүбэтэр, кини

чахчы бэйэтин оҕото буоларын дууһатынан билиммиттэн Мария Андреевна үөрүүтэ мунура суох этэ. Ийэтигэр үс хоммута. Кыһа саас кэлэрин күүтүөбүн, оҕото, кэргэнэ суох, соҕотобун киниэхэ олоро кэлэригэр баҕарарын эппитэ.

— Оҕобун детдомга туттар. Иккиэн олоруохпут, — диэн бэйэтин баҕатын өссө чинэтэн биэрбитэ. Арахсалларыгар, күрөө таһыгар тахсан, автобус сүтүөр диэри көрөн, атааран хаалбыта.

Мин ийэбин хайаан да көннөрүөм, өйүн туттарыам диэн саңаалаах Мария Андреевна ийэтин булбут үөрүүтүнэн кынаттанан дьиэлээн испитэ. Мария Андреевна ийэтин ылан быр-бааччы олоруохтарын, кини оҕолоро эмиэ атын оҕолор курдук, эбэлээх буолуохтарын ырыгалыы саныы сылдыбыта. Саас эбээбэ барыахпыт, диэн уолугар этэн, ол ыйытыыта, күүтүүтэ буолбута. Ол эрэри бу сыллар тухары ымыы гыммыт санаата туолбатаҕа... Күн сана уһаан эрдэбинэ, ийэтэ өлбүтүн туһунан телеграмма туппута.

Ийэ дэнэр күндү киһитин биирдэ эрэ көрөн хаалбыта...

ОҕОМ ТУҢУГАР

Мин былырыын сайын Дьокуускайга сынньанар дьиэбэ эмиэ Индигир кумаҕар оҕо сааһа ааспыт бэрт дьикти дьылҕалаах саха нарын-намчы эдэр дьахтарын кытта бэркэ тапсан сынньаммытым. Уот ааныттан кини туохтан да уолуйуох-ыксыах быһыыта суох нусхайбыт көрүнгүн сөбүлүү көрбүтүм. Дьахтар эдэр сааһа эбэ хотунум Индигир эгин дьикти дьэрэкээн таастардаах, иирэ талахтардаах кытылларыгар ааспыта хайдах эрэ ордук кинилиин ситимнээбитэ, чугаһаппыта. Биһиги бастаан билсэрбитигэр иккиэн Индигиртэн кэлбиппитин истиһэн үөрсүбүппүт. Эдьийидии-балыстыы курдук санаһан, бэйэ-бэйэбитин харахпытыттан сүтэрсибэккэ наар бииргэ сылдыбыппыт. Тус-туспа идэлээх эрэрибит кэпсэтэр-интэриэһиргиир темабыт да сөп түбэһэрэ. Хоту дойду дьонун быһыытынан сөбүлүүрбүт-сөбүлээбэппит эмиэ биирдини этэ.

Намылхай, чуумпу күн сөтүөлүүр сиргэ таптаан тохтуур миэстэбитигэр күнгэ сыламныы сытабыт. Августа кыыс оҕолуу көнө дьылыгыр унуоҕар сөрү-сөп сөтүөлүүр көстүүмүн халыыпка куппуттуу кэтэн, уһун өрүүлээх баттабын төбөтүн оройугар өрөһөлүү баанан кэбиспитэ кэрэ сэбэрэтин ордук тупсарара.

— Эн тупсаҕай да көрүнгнээххин. Эр дьон харахтара хатанар аҕай. Онуоха эбии туус манан халааты кэттэххинэ, төрүт аанньал тэнэ буолабын, — диэн ис санаабын этэбин. Мин даҕаны киниэхэ ымсыыра саныыбын. Дьахтар эрэ кыраһыабай дьахтары ордугургуу көрөөччү.

— Ээ суох. Көрө сатаабаттар. Барыта дьахтар киһи бэйэн быһыыгыттан тутулуктаах, — Августа судургутук хардарбыта.

– Арааһа сөпкө этэбин. Көрүгнэринэн сүүйбэтэхтэрин да иһин эр киһи болжомтотун тардар дьахталлар баар буолааччылар, – мин сөбүлэһэбин.

Августа ыраах оргулланан көстөр Чочур Мырааны одуулаһара. Бу түгэнгэ кини хайдах эрэ хара суһуохтаах казах кыыһа ыраах барбыт кэргэнин күүтэн санааргыы олороругар майгынныыра.

– Эн кэргэннээхпин, оҕолоохпун диэбитин дии. Арай ону үчүгэйдик кэпси илликкин. Оттон мин чорон соботох кырдьан эрэр киһи улабабар-хоспохпор туспа уура сылдыар туох кэпсээннээх буолаахтыамый? Бу эн иннигэр олорорум курдукпун. Үлэм да бэйэбэр дьүөрэлээх. Үрдээн да быстыбаппын, намтаан да барбаппын. Бу дьоммор "Балык Маарыйата" аатыран, олобум тобожун биллибэккэ-көстүбэккэ түмүктүүр, сиик курдук симэлийэр күнүм-чааһым чугаһаан иһэрин эрэ билэбин.

Августа, мин санаабар, кырдык, хайдах эрэ сааһырбыт көрүгнэнэн ылбыта.

Августа кыгначчы туттан, наһаа иһирэхтик кэпсээн барбыта. Мин тугу эмэни ыйыталаһан аралдыппакка, кини сагата салгынга көтөн хаалыа диэн сэрэммитти, ол санныардаах кэпсээни истэн олорбутум.

– Индигир эбэбит үллэр үөһүнэн өксөйөн кыракый тыыбыт аҕам эрчимнээх эрдиититтэн иннин хоту элэстэнэр. Биһиги маннык айаннаабыппыт хайыы-үйэ төрдүс хонуга буолла. Мин көннөрү, мэнэстэн истэрбин да туһунан сорудахтаах этим. Аҕабар "Тэтэгэркээн сибэккичээн" диэн кинигэни доржоонноохтук ааһан иһитиннэрэбин. Аҕам итинник аахтарарын сүрдээбин сөбүлүүр буолара. Өйдүүр буолуохпуттан аҕабынаан, маннык айанныыбыт. Аҕам балык күрээбэр ханна-ханна миигин мэнэстэн тийбэтэҕэ баарай? Кини колхоз биир чулуу булчута. Былаанын наар икки бүк толорор стахановец диэн ааты аан бастаан ылбыт дьоннортон биирдэстэрэ. Биһиги ол күндү кумааһыбытын бэл ийэбэр итэҕэйбэккэ бэйэбитин кытта илдэ сылдыарбыт.

Аҕам кэтит көхсүгэр өйөнөн, эрдии илии долгуннарын ааһа иһэrim – оҕо сааһым саамай дьоллоох өйдөбүлэ.

– Аҕаа, эн тугу саныыгын? – аҕам наһаа чуумпурбутун, бытаарбытын өйдөөн ыйытабын.

– Мин дуо, мин эн маамаһын саныыбын – наһаа курустук хардарар. Ийэ-аҕа диэни өйдүүр буолуохпуттан, аҕам наһаа кутун-сүрүн баттатан санааргыырын, дууһабынан курдаттыы билэrim.

Ийэбин хайыы үйэ ахта охсубут эбиппин. Арааһа ийэм миэхэ сана саары этэрбэһи тигэн эрдэҕэ. Хаһаас бурдукпуттан биһиги кэлэрбитигэр лэппиэскэлээн тоһуйуоҕа. Хаһан эрэ кэлэллэр диэн кытылга киирэн, били отон ойуулаах сана былаатын баанан, кэлиэхтээх сирбит диэки чарапчыланан көрөрө, көһүтэрэ буолуо. Аҕам өрө тыынар. Кини туох

эрэ санаалаах. Ону ким билиэ баарай? Мин хас да оџо елбүтүн кэнниттэн төрөөбүппүн. Соџотох оџо таптанарым дэлэ буолуо дуо? Өссө кыыс оџо.

– Туунаа, арай мин өлөн хаалыым. Ийэн сага тээтэни аџаллаџына, кинини таптыан дуу? – диэн аџам соһуччу ыйытар.

– Суох, суох. Мин тээтэм эн. Хайдах атын киһини, – диэбиппин кулгааџым истэн хаалла.

– Мөхсүбэккэ сэрэнэн олор. Оонньоон этэбин, мин оџобун хаалларан тоџо өлүөмүй? – диэн аџам намыратан кэбиһэр.

Ийэм, биһиги төһө да өр буолан кэллэхпитинэ, үөрбүтэ-көппүтэ көстүбэт буолааччы. Наар аџабар кыыһыран тахсааччы. Ардыгар сирэйин саба туттан олорон аџабын тохтоло суох ыыстыыра. Оо, оччоџо миигиттэн ордук дьоло суох ама ким баар буолуоџай. Итинник кэмнэр оџо сааспын мэлдьитин арыаллаабыттара. Ол барыта ийэбиттэн этэ. Дьийэтээџилэри араначчылааччы аанньал курдук ийэ киһи тоџо итинник аџабар кырыктанарын, улаатан баран ырынгалаан өйдүү санаатахпына аџабын аһынарым ордук күүһүрэр. Билигин өйдөөтөххө, аџам олус да холку киһи эбит.

Сорох кэлиибитигэр ийэм аһапакка-сиэппэккэ даџаны быыс иһигэр киирэн сытан хаалара. Аџам биһикки сотору эмиэ тыыбыт оџотугар мэнгэстэн, ыраах айанна турунарбыт. Аџабын наһаа таптыырым, аһынарым. Миигин кыра диэн буолуо, кини тугу да кэпсээбэт этэ. Оттон мин оџо сүрэџим ийэлээх аџам иирсээннэриттэн курастыйара, дууһабын санныар санаа кууһара.

Элбэх балыктаах сири буллахпытына төннөн кэлэн ийэбин илдэ барар буоларбыт. Ол үгэспитинэн бу сиргэ уонча хонон баран, ийэбин ылаары төннөрбүтүгэр биһигини кытта биир билбэт киһибит аргыстаспыта. Ийэбин кини мэнгэстибитэ. Өр да өр айаннаатыбыт быһыылааџа. Чаџылхай ыраас күн үүммүтэ. Ибир да гынар долгуна чуох чуумпу сатыылаабыта. Аџам эрчимнээх эрдиититтэн уу урсунугар төгүрүйэн тахса иилэри ааџа ийэбин. Үрдүк дьаар аннынан биһиги тыыбыт сүүрүк хоту испиискэ хаатыныы элэстэнэр. Үөһө, хойуу күөх тыа кэтэџэр, кэџэ этэн чоргуйар. Аџам эрдиитин иилэрин кэџэ этэрин кытта тэннии ааџан барабын. Биир түбэстэ, иккис түбэстэ, үһүс сөп түбэстэ, төрдүс эмиэ.

Үчүгэйиэн, наһаа да элбэх сибэккилээх сиринэн ааһан эрэбит. Мин хомуйбут гербарийбар да суох сибэккилэр көстөллөр быһыылаах. Айылџа барахсан араначчылыыр күүһүнэн арыаллатан маннык түөрэккэй көлөџө аџабын кытта мэнгэстэн Индигир дохсун сүүрүгүн өрө-таннары элбэх да биэрэстэни устаахтаабыт эбиппит. Билигин оннук эргитэ саныыбын.

Ийэм аах тыыларын кытылга тиксэрэн, тыа диэки тахсан эрэллэрин көрөн, аџабар эппитим:

– Хайа, оттон биһиги?

Ажам кытыыга эрдэн тахсыбыта. Мин тыыттан түһээт, ийэбэр ыстаммытым.

– Ийээ, ийээ, отон баар. Мин эйиэхэ отон сыыстаатым, – диэн икки ытыспар толору кур отонноох ийэбин үөрдээри үөгүлээбитим. Ийэм саңарбат. Тоҕо истибэт, сибилигин бу үрдүк сири дабайан эрэллэрэ дии? Кинилэр барбыт сирдэринэн санаабар экирэтэн сүүрбүтүм. Ийэм били билбэт киһибин кытта уна-таала уураһа олороллоро. Миэхэ эрэ кыһамматахтара... Ийэбэр кэһиилэммит отоммун ытыкпар илдьи тутан, харахпын ол отон уутунан ньухханан, кып-кыһыл сирэйдээх, буорайбыт киһи аҕабар тийэн кэлбитим. Ажам таайбыт быһыылааҕа. Миигин түһэбэр олордон, эргэ былаатын илитэн, сирэйбин-харахпын сотоохтообута.

– Чэ, ытаама. Улааттаххына ийэн курдук буолумаар, – дии-дии төбөбүттэн сыллаан ылбыта. Күүскэ-күүскэ үөһө тыыммыта. Аҕабынаан, ким да кыһаммат буолбут дьонунуу, сукуһан олорон кинилэри чочумча өр күүппүтүт. Чэй өрүнүөхпүтүн ас, иһит барыта кинилэргэ баара. Күүппэхтээн баран, ажам кумахха батары түспүт тыытын иһнэлдьитэн, үөскэ анһан киллэрбитэ. Миигин көтөбөн ылан миэстэбэр олордубута. Икки ураҕас маһынан эстээктэнэн, нэһиилэ дириһнэ киирбиппит. Ажам эрдэн барбыта. Айаммыгыгар туруннахпыт ол. Кинилэр өссө да көстүбэт этилэр. Ийэбэр, ол билбэт киһибэр абам-сатам күүһүрэн испитэ. Ажам биир да тылы саңарбат, саатар ийэбин мөбүттүбэт. Мин кырачаан төбөбөр биир санаа баара: аҕабыттан төрүт үйэ-саас арахсыам суоҕа. Бу курдук кини итии көхсүгэр өйөнөн, төрөөбүт өрүһүм күөнүгэр мас тыыбытынан наар айанныы сылдыахпыт.

Хонук сирбитигэр тийэн балаакка тардыммыппыт. Кинилэр төрүт хойут кэлбиттэрэ. Ийэм сүргэтэ көтөбүллүбүтэ ыраахтан көстөрө. Миигин батыһыннара сылдьан балык күөстээбитэ, дьуукала астаабыта. Отуу уота үөрэ-көтө күүдэпчилэнэн унаар буруо ыраахха сыыйыллыбыта. Билигин өйдөөтөххө, ажам холкута сүрэ бэрдэ. Били билбэт киһибинээн мэр-сэр кэпсэтэр быһыылаахтара. Арай кини кыһыран, үөхсэн-айдааран эрэрин төрүт өйдөөбөппүн. Нөнүө күнүгэр манна өрөөбүппүт. Ити аата бу сир балыктаах буоллаҕа. Өссө хас хонор биллибэт. Балыга уостубатаҕына, ый да буоллахха боруога суох. Балыксыт сокуона оннук. Ажам балыктыыр илэ-бодо көрүнүн тардыммыт. Кини бултаары гыннаҕына сүргэтэ көтөбүллэр. Наһаа байанайдаах. Булчут буоларга чаччы таһара анаабыт киһитэ быһыылааҕа. Ажам илимин көннөрөрүн көрө, сайыһа да быһыытыһан, тыыбыт аттыттан арахсыбакка өр турбутум. Кини билигин дьэкилии барыахтаах. Оттон били билбэт киһим илим оностор аатыран, хаалар буолбута. Мин кинилэри кытта хаалыахпын төрүт санаам буолбат. Аҕабынаан барыахпын баҕарабын.

Индигир өрүһүм киэн дуолун хаһан да сылайбакка имэрийэ одуулуу иһэрбиттэн ордук миэхэ тардыстыылаах суох курдуга. Айылба уһуктан, күөбүнэн күлүмнүү, тула сырдыы, ырааһы ыһа турар кэмигэр балык күннээн тахсар. Айылба барахсан бу кэмгэ бэйэтэ айбыт оҕолоругар баар суох баайыттан-дуолуттан куду анһан биэрэр. Сайын сандаар күнүн күлүмэ кыһын улугурбут эти-хааны уһугуннарар, өйү-санааны чэбдигирдэр. Аан дархан айылба бэйэтин оҕолоругар – биһиэхэ анаабыт маннык үтүө кэмин, биһиги тоҕо үөрэ-көтө үлүмнэһэн киниттэн күүс-уох ылыммаппыты? Хайдахтаах курдук сырдык дууһаланыа, тулабытын атын харахпыгынан арылыччы көрүөх этибитий?

Ити аата ийэм аҕабын сөбүлээбэт буоллаҕа. Аҕам ону өйдөөбүтэ ырааппыт быһыылааҕа. Ол да иһин саһара-мөһүттэ барбат ини. Ийэм эдэригэр тупсаҕай, кэрэ көрүннээх дьахтар эбит. Аҕам ийэбиттэн лаппа аҕа. Онон наһаа атаахтатан, таратан ийэм итинник көңүл бардаҕа... Кэргэнин ураты сымнаҕас, эйэбэс сыһыанын сиргэ-буорга тэпсэн атын киһини ордордоҕо.

Биһиги балык устуутун бүтүүтэ билбэт киһибитин кытары эмиэ аргыстаһан төннүбүппүт. Онтон күһүннүлүүр сирбитигэр аҕам биһикки эмиэ иккиэйэбин айанныыр буолбуппут. Ийэм кытылга киирэн биһигини атаара хаалбыта. Уруккутун курдук саһарбат-ингэрбэт этэ. Аҕабынаан тугу быһаарсыбыттары хантан билиэм баарай? Аҕам муннаах-дууһатын аһардыы кэпсэтиэх киһи буолуом дуо? Ити күн биһиги ийэбитин бүтэһикпитин көрбүт этибит. Күһүнгү тымныылар эрдэ биллибиттэрэ. Көтөр кынаттаах ыраах айанна аттанаары мунһустуута, саһата-ингэтэ эмиэ айылба биир дьикти көстүүтэ буолан, эймэнэн ололорбута. Оттон бу абыланнаах кэмгэ аҕам биһиккини ыар санныыар санаа кууспута...

Лаппа күһүн, самаан сайын быһанын астына хоторон, элбэх балыгы колхозка бэлэмнээн, өр айаннаан балаҕаммытыгар тийэн кэлбиппит. Балаҕаммыт кэри-куру күлүгүрэн көрсөөхтөөбүтэ. Ким даҕаны утары тахсан кэлбэтэҕэ. Күһүнгү өлгөм булт кэнниттэн көмүлүөкпүт күө-дьаа умайар сырдыга да үөрдүбэтэҕэ. Оһохпут уотун ньым баран өр одуулуу ололорбуппут... Ийэм суох. Биһигини быраҕан барбыт. Били билбэт киһим илтэҕэ. Ийэм тикпит дьэрэкээн ойуулаах таптаах кыракый сыттыкпар умса түһэн саһа таһаарбакка ыгыы сыппытым. Аҕам тыаһа суох сырдырҕаан, танаспын иһирдьэ таһар быһыылааҕа.

– Тээтээ, ийэбин көрдүү барыах. Били билбэт киһибититтэн былдьаан аҕалыах, – диибин уу-хаар баспыт харахпын сотто сатыы-сатыы.

– Суох, тоойуом. Аны ийэн кэлбэт. Биһигини аны таптаабат. Барбыты хаһан да төннөрбөттөр, – диэн аҕам аат эрэ харата хардарбыта.

Иккиэйэхээн сыккыраһан, балаҕаммытыгар нэдиэлэ буолан баран арахсар кэммит тийэн кэлбитэ. Аҕам миигин эмиэ тыыга мэнэстэн,

күнүнэн, айаннаан абыах киһилээх "Эргэ бөһүөлэк" диэн сиргэ ажалбыта. Манна оскуола оҕолорун мунньан, ыраах оройуон киинигэр уу мотуорунан таһыахтаахтар этэ. Мин ийэбин тыыннаахттыы сүтэрбит киһи, эбиитин аҕабын сайыһан адьаһын буорайбытым. Аҕабыттан арахсар курас күннэрбэр киниттэн хардыы да тэйбэккэ, тилэх баттаһа сылдыбытым. Мин оҕо сүрэм күндү киһибиттэн букатыннаахтык арахсарбын билбэккэ дылы эбит. Урукку сыллар курдук эһиил эмиэ кэлэн, Ураһалаах чэйин иирэлээх кытылыгар үрэх эгэлгэ таастарынан оонньообум диэн санаа бу сырыыга суоҕа.

Дэ арахсар түгэммит ыган кэлбитэ. Аҕам миигин улахан киһилии икки илиибиттэн тутан туран:

– Тоойуом, үөрэхтээх киһи буол. Мин кырдыаҕас киһи өлөн-сүтэн да хааллахпына, ытаамаар, – диэт төбөбүттэн сыллаан ылбыта. Онтон биһиги сылайбат-элэйбэт көлө оҕостубут кыракый тыбытын аргый үөскэ анньан, ыраах айанна аттанар сырыытыгар туруммута. Аҕам көстүбэт буолуор диэри уу-хаар баспыт харахпын кини көхсүттэн араарбакка өр көрөн турбутум. Турбут эбиппин ол түгэнгэ аҕабыныын букатыннаахтык быдан дьылларга бырастыылаһа.

Аҕабын төрөөбүт өрүһүм быһыттаҕас кытылыттан атаарыахпыттан элбэх сыл хаара уулунна. Оттон ийэбидтэн туох да биллибэтэҕэ. Ууга тааһы бырахпыттыы мэлийбитэ. Улаатан истэм аайы ийэм туһунан өйдөбүлүм ордук өлбөөдүйэн, симэлийэн испитэ. Ол кини аҕам биһиккини наһаа харса хабыра суох атаҕастаабытын, хомоппутун түмүгэ буолуохтааҕа. Оттон аҕам туһунан өйдөбүлүм сырдыктан сырдыктык, истинтэн-истинник дууһабар инмитэ. Аҕам муннаах өлбүтүн туһунан таайым оҕоньор билигин өйдөөтөххө, үөрэбэр оустарыа диэн наһаа эрэйдэнэн баран эппит этэ. "Тоойуом, аны тээтэн суох, кинини аны көрбөккүн", – диэн уяадыан эппитин истэн баран, өр баҕайы санабыттан матан турбутум. Сир үрдүгэр суос-сөбөтөбун тула эргийэн хаалтым. Күндү киһибиттэн-аҕабыттан букатыннаахтык арахсан...

Оскуолабын бүтэрэн, Дьокуускайга икки анаар сыл үөрэнэн, акушерка идэлэнэн дойдубар эргиллибитим. Эмиэ бэйэм курдук, төгүрүк тулааһа, миигинниин бииргэ үөрэммит, медик уоллуун дьылбаабытын холбоон, биир уол оҕоломмупут, олус иллээхпит. Балыһаҕа кэргэним Павел сэбиэдиһсэй этэ. Биирдэ Павеллыын наһаа ыараханлык оҕоломмут дьахтары төрөппүтүт. Уолчааммыт, Коленька иккис кылаас добуоччу улахан киһитэ буолан, уһуурбутугар үөрүйэх этэ.

Ыарыһахпытын көрөн-истэн биир уолчаанга күн сириин көрдөрөн, санныбытыттан сүгэһэрбитин түһэринэн, Павеллыын чэгиэн салгынынан дуоһуя тыынан дьилээбиппит. Өрүүлээх баттахпын босхолуу түһэрэн, Павелым иннигэр киирэн кыыс оҕолуу наскыччы хааман испитим.

- Оо, Августа, кэрэбин даҕаны. Миэхэ эйигин таңара анаабыт. Аңардас баттабын, харабын эр киһи дууһатын майаастыыр, – дии-дии Павелым дьоллоохтук мичээрдии, миигин эргичитэн ылбыта.

– Тобо? Мин эйигин эрэ майаастыыр буоллабым, атын киһи миэхэ наадата суох.

Чочумча саната суох хаамсабыт. Өйбөр оҕо сааһым хартыыналара элэннээн ааһаллар. Ийэм быраҕан барбыт иччитэх балаҕана, күн сиригэр көрбүт күндү киһим – аҕам эйэбэс, сырдык мичээрэ, төрөөбүт өрүһүм киэн дуола, онно аҕам биһикки мииммит мингэбит – кыракий тыыбыт.

– Августаа, туохта-эмэтэ эт эрэ, наһаа үчүгэйдэ, үйэлээктэ, оччоҕо миигиттэн ордук дьоллоох, бу күн сиригэр суох буолуоҕа, – дии-дии Павел наһаа эйэбэстик, чугастык икки илиибиттэн ылан утары хайыһыннарбыта, өрүүлээх уһун баттахпын түөһүгэр ыга туттубута.

– Эмиэ да буолан, эн уол оҕобун дуо? Кэргэннээх, дьээдэ эрэри, – диэн мин элэктээн кэбиспитим. Хата уолбут Коленька күүттэбэ, хаста-хаста оҕом сыһа аһын сылыттаҕа. Павел миигин таптыыр даҕаны. Онтон ордук туох да наадата суох! Бииргэ үлэлиир дьахталларым миэхэ ымсыыра быһыытыйар майгыларын дьэ билэн эрэбин. Биллэн турар оннук буолуохтаабын курдук саныыбын. Дьоллоохпун. Аттыбар мэлдьи таптыыр кэргэним, күннэ көрбүт соботох чыычаабым, оҕом Коленькам бааллар. Уонна миэхэ туох да наадата суох!

Павел куолутунан, дьээбэлэнэ таарыйа, тонхос гынаат аанын аһан биэрэр. Оо, дьиэм барахсан, итии, сылаас айылҕата кууһан ылар, нус-хас буола быһыытыйан, соммун устан истэхпинэ: "Маамаа, паапаа, мин эбэм, эбэм кэллэ, мин эбэбин буллум", – дии-дии мунгура суох дьолломмут, чабылыйбыт Коленька хос иһиттэн ыстанан тахсар. Сиэнин кэнниттэн наһаа кырдыбыт, буорайбыт ийэм көһүннэ. Хайдах эрэ түүл-бит курдук буолан хааллым. Санабыттан матан, мас курдук турар быһыылаабым. Чыпчылҕан түгэнэ эдэр-сэнэх ийэм, куруук санаа баттыгастаах аҕам, төрөөбүт түөлбэм, өрүһүм киэн киэлитэ, иирэ талахтаах кытыл дьэрэкээн ойуулаах энин дьикти таастара өйбөр элэннээн ааспыттара.

Ийэм хаар манган баттаҕа арбайан, сирэйэ-хараҕа салбыдыйан, көмө көрдүүрдүү салбалаастаабыт илиитин инники уунан, мин диэки хардыылаан эрэрэ. "Оҕом, Туунам, көрөр күннээх эбиппин. Эн тускар ыар буруйдаах ийэнг кэлэн турабын. Аһыыбын-харабын таңара көрөн турара буолуо. Хайдах дьаһайаргын бэйэнг билиэн", – диэн икки көмүскэтин уутунан суунан, иннибэр ийэм уңуоҕа халыр-босхо баран, салыбырыы турбута... Мин билигин да оҕо сааһым өйдөбүлүн балаҕаныттан тахса илигим. Ийэбин сүтэрэн, ис-испиттэн курутууйан

кини тикпит дээрэкээн ойуулаах сыттыгын кууһан ытыы сытар кыысчаан, аҕам муннаах дирин санааҕа ылларан, көмүлүөкпүт симик уотун кытыытыгар олороро – өйбөр көстө турара.

– Маамаа, эбээ ыалдыбыт дии, көр, эмтээ, сытыар ээт, – дии-дии Коленькам илиибиттэн тардыалыыр саҕата миигин дьэ уһугуннарбыт курдук буолбута. Өй ылан, ийэбин өйөөн, диванга олордубутум. Аттыбар кэргэним, оҕом биһигини кэтиирдии туттан тураллара. Ийэм ньилбэкпэр куурбут-хаппыт илиитин ууран, уота-күөһэ өһөн өлбөөдүйбүт харахтарынан көһүтэрдии, эрэнэрдии көрөн олорбута. "Эбэм биһикки ас буһардыбыт, эбэм кэһиитэ бу", – диэт, Коленька болоорхой мөһөөччүктэн хаппыт эти, балыгы бокуойа суох хостообутунан барбыта. Үөрүүтүттэн, омунуттан сирэйэ кытаран хаалбыт этэ. Мин оҕобун наһаа аһыммытым. Кини эһэтигэр олус майгынныыра. Эмиэ харахпар аҕам эйэһэс хараҕа, биһигини кытта бииргэ үөрэр күлүгэ көстөн ааспыта... "Чэ, эбээни көрсүң, остуолу тардын, уолаттар, туруоххут дуо? – диэн нэһиилэ саҕа таһааран эппитим.

Ийэм нөҕүө сылыгар улаханлык ыалдыбакка сылдьан, аҕыйах хонукка сытан өлбүтэ. Өлүөн үс хонук иннинэ, күн сиригэр төрөөн, оҕо диэнтэн күндү суоҕун, дьоллоох киһи оҕо илиититтэн барарын махтана эппитэ. Уонна "Павелгын харыстаа, кини эн аҕан курдук уйан киһи таһнарыыны уйуо суоҕа", – диэн тоһоҕолоон эппитэ. "Эн улааттаххына ийэн курдук буолумаар", – диэн аҕам ылыннарыылаах тыла бу түгэннэ иһиллэргэ дылы гыммыта. Олох киһи барахсаны имитэр-мускуйар даҕаны! Сүүрбэччэ сыллаабыта ийэбин тыыннаахтыы көмпүтүм, оттон бу илэ бэйэтин илиибинэн тутан-хабан көмөн кэлэн олоробун. Олоробун төрөппүт ийэбэр иэспин төлөөн кэлэн, күннэ көрбүт көмүс чыычаабым – оҕом туһугар! – диэн Августа бэйэтин кэпсээнин түмүктээбитэ.

АЙЫЛБА АЛГЫНА

Тобус ый тухары
Тон кыаһаан ындыынан
Тиргил тиит мастары
Тонхоччу баттаабыт
Халбаһа халыг хаар
Айылба ыйааба
Анаабыт кэмигэр
Алары сааскы күн
Сандаара көртүгэр
Тобунна, суулунна,
Чоккуруу уулунна.

Күн күлүм сарыала
Харааста нүксүйбүт
Хап-хара мастарга
Харабын хатаата,
Мичээрин анаата.

Хап-хара мин тиитим—
Халыйар күөх хаарыс
Нуобайын иилиннэ,
Нусхайа-наскыйа тилиннэ.

КҮҮТҮӨХПҮТ

Индигир, налыйан
Күһүннү барыкка
Бар дьонун дьылбатын
Барылын саныгыан?

Күүтүөхпүт эһиил саас
Күйгүөрэ устаргын,
Саргылаах сайабаас
Тыалынан тыынаргын,

Көрүөхтэн эриэккэс
Долгунгун одуулуу,
Кириэхпит эдэр саасс
Көмүөлүн курдуктуу...

ТӨРӨӨБҮТ ӨРҮНҮМ

Төрөөбүт өрүһүм дуолугар
Набыллык устарбын таптыбын,
Балыктаах туонаттан мин өлүүм
Баһыллан тахсыабын алгыбын.

Уу-чуумпу долгуран киэһэбэ
Дылбаарда устабын тыыбынан,
Үөр балык дыримнии сэмсиэбэ,
Кытылга наыйыа уоскулан.

Индигир, киэн-кэтит киэлигин
Лып кууһан ылыахпын саныыбын.
Иитиллэн эт туппут кытылбын
Иэримэ дыиэбинии таптыбын.

Эбэкэм күн ахсын өрүүтүн
Санаттан-саналыы күндүгүн,
Быдан дыыл балкыырдаах сөрүүнүн
Балысхан баалларгар сөрүүгүн.

Дыримниир сүүрүккэр сүктэрэн
Доллото айаннаан иһэбин,
Кыысчааным, эрдээхтик эрдинэн
Түһэн биэр, диэбиккин истэбин.

ХАҢЫАППАР

"Хотугу Кыым" хаһыат 40 сыла туолуутугар

Көмүлүөк сыыгыныыр сырдыгын
Кытыастар төлөннөөн күөдүтэн,
Кыым укпут суолдуппун-хаһыаппын
Биир киэһэ көрбүппүн өйдүүбүн.

Балыктыыр былаанын куоһаран
Инники түспүтүн туһунан
Мин аҕам аахтаран истинник
Мичээрдии турбутун өйдүүбүн.

Кыракый балаҕан иһигэр
Дьыэ кэргэн бүттүүнэ үллэстэр
Кэһииттэн күндүттэн-күндүтүн
Хаһыаппыт аҕалбыт үөрүүтүн.

Мин аҕам оттомноох бэйэтэ
Ол киэһэ уолугар түспүтэ.
"Хотугу кыым" оннук дьиктилээх.
Сурукка киллэрбит тыл күүстээх.

ОҕО СААҢЫМ ХАРАҒЫНАН...

Оҕо сааһым орохторо
Айылҕалыын алтыһан,
Күлүм-чабыл күннүүн бииргэ
Көөччүктэнэ көтөрө.

Халын хаарбыт уулар кэмэ
Хайа мүнүн эргиллэрэ,
Аҕам саһаан кэрдэрэ,
Күн күлүмэ күлэрэ...

Самаан сайын саймарыга
Сайылыкка тиэрдэрэ,
Сибэккилээх сирэм күөххэ
Сиртэн тэйэ сүүрдэрэ.

Куһу-хааһы үүртэлээн
Күөлбүт курас түһэрэ,
Көтөбөнөн күндүлээн
Күһүн күөйэн кэлэрэ.

Кыыдааннардаах кыһыны
Кыһарыйар эрэйин
Кырабыттан даҕаны
Кытаанахтык билэбин.

АБАМ...

Сайын аайы тынан
Абабыныын айаннаан
Үербүт-көппүт кэмнэрбин
Өйдөөн-санаан кэлэбин.

Кыйыр таастаах үрэхпэр
Кыталыгы үтүктэн
Кыгкыырыктаан ыларым,
Кыһалбабын ыллыырым.

Тоҕо оҕо сааспыттан
Санньыар санаа ааларый?
Сэмээр саһан сыбдыйан
Ситэн кэлэ турарый?

Абабыныын дьуөрэлии
Оҕо сааһым бэйэтэ
Индигирим дьиримниир
Долгунугар инмитэ.

ДОБОРУМ

Тамара Апросимова кэриэһигэр

Бу орто дойдуттан
Букатын эн бардын,
Олобун аартыгын отойун
Тумнаннын,

Ол кэриэс санаабын
Ситэри тиэрпэккэ,
Кутурбан кулутун
Бар дьонгор ингэрэн.

Дьүкээбил дьиктилээх
Уотугар тыктаран,
Дьин талаан иэйиитин
Биллэрэн,

Алгыстаах айымньы
Алыбар ылларан,
Аһардын ахсаабат
Талаангын арийан.

Кэмнэммэт, кэрэмэс
Кэрэбэ уһуйбут,
Кэннигэр хаалларбыт
Кэнчээри ыччатыг
Кэнэбэс дабаны
Киэн тутта кэриэстии,
Кэлэр да кэмнэргэ,
Кэпсэлгэ киллэриэ.
Тыыннаабым тухары
Дьүөгэбин эйиигин,
Мин дууһа сулуһа
Огостон биэбэйдим,
Мунчаарар түгэммэр,
Эн муза буолуобун,
Маяктыы суол ыйа
Ыһыра туруобун!

УОЛБАР

Олоххо дьулуургун ыһыктан биэримэ,
Оттомноох санаабын уоскутан кээһимэ,
Үтүөнү-кэрэни үрдүнэн көрүмэ,
Кыраны-кыамматы түгнэри көтүмэ.

Ылыммыт санаабын ыһыктан биэримэ,
Түгнэри тэбиллиэх түөрэккэй да кэмнэ
Төрөөбүт сир ийэн силиһэ-мутуга
Тардыстан тураргар өйөбүл буолуоба.

Өбүгэн үөрэбин өрүүтүн ытыктаар,
Айылба оҕото буоларгын умнумаар,
Алгыска анаммыт аартыгы дабайар
Арылхай да күгнэр аал уоккун оттунаар.

Үөрүүлээх күннэргэр, санныяр да кэмнэргэр
Алаһа дьизэбиттэн албааннар атаарбыт
Абалаах ийэбин санаабат буолумаар,
Абаскар, биир атаах балтыгар
Абырал буолуоххун умнумаар!

ЫРЫЫНАК ЫЧЧАТА

Ырыынак диэн ааттаах
Ынырык үйэбит,
Ып-ыраас дууһаны
Ыксатта төрдүттэн.

Саһардыы сэрбэйбит,
Оҕо-дьон кытары
Сэмэйдик, сэргэхтик
Ээр-сэмээр сылдьаннар,
Атыһыт-адьынаат
Абыгар ылларан
Атастыы-добордуу
Аатыттан ааспыттар.

Истэбиэн, ~~детсаппыт~~ оҕото
Убайын утары ордооттуур саһатын:
– Аны эн албынныан, адьаһын буоратыам,
Аттыбар даһаны чугаһаан көрүмэ, –
Бу детсад уолчаана сэрэтэр күргүйэ,
Быһкаайык сутурук салгыһа күөрэйэр.
– Мэ, миэхэ бэйэбэр,
Түөрдүөммүн төннөрөөр,
Сыбаачкан эйиэнэ
Сыстаннас эбит дии.
Оттон мин ыстыырым,
Омуктан оруннаах,
Ол иһин, сыаната даһаны омуннаах.
Айдааны тардыаһын
Аһата боппута,
Аан бастаан быһааран
Маннык дии турбута:
– Уоскуйун, уолаттар,
Атыһыт буолбуттар,

Убайды-быраатты
Этигит, умнуман,
Убаастыыр, ытыктыыр
Үгэни тумнуман.
Харчы – диэн хаар уута,
Халбас да харата
Халыйыа, сүүрүктүө,
Харааччы иирдиэбэ
Хараххын баайыаба
Халтайы харбатыа.
Суобаскын дабаны
Сойботон суйдуоба.

ҮЧҮГЭЙИЭН...

Үчүгэйиэн тыыннаах сылдьан
Үрүн күнү үөрэ көрсөр,
Үтүө санаа кынаттанан
Үрүмэччи курдук көтөр.

Үчүгэйиэн, добоччук,
Үрүн күннэ төрөөбүт.

Үчүгэйиэн тула сырдаан
Күөбү таптаан ыллыыр,
Дууһа кыымын ыһахтаан
Дьонго дьолу алгыыр.

Үчүгэйиэн, добоччук,
Үрүн күннэ төрөөбүт.

КӨСТӨ ТҮР, БУ ТҮГЭН

Эдэр саас изйиилээх,
Эрчимнээх кэмнэрэ
Дьоллуурга кэскиллээх,
Түгэнэ тохтуу түс.

Соргуну түстээбит
Дьохуннаах кэмнэрбит,

Тапталы күөдьүппүт
Далбаранг киэһэбит.

Инники дьылбаны
Истинник быһаарсан,
Иэйиилээх санааны
Үксэппит ол түгэн.

Манньытар, күөдьүтэр
Сып-сылаас сыһыанын,
Сытыары сымнаҕас
Сандаархай эн майгын.

Санаабар сана күн
Сарыалын санатар,
Саас иһэр күлүмүн
Сүрэхпэр тарҕатар.

Дьолунан түстэнэн
Дьылбабар тосхойор
Көстө тур, бу түгэн,
Көлүөнэ дьоннорбор.

ЭЙИЭХЭ

Өр сылга бу курдук өйөһөн олоруох,
Өлүүнү-сүтүүнү отойун көрсүмүөх,
Бу орто дойдуга оноһуу, ыйаах диэн
Танара талыыта буоларын умнумуох.

Эн биһи олохпут бэрт үгүс түбүктээх,
Ол гыннар барыта үөрүүлээх түмүктээх
Хаһан да уостубат инники дьулуурун,
Олобу тупсарар, оргуйар эн баҕан.

Мөкүнү, барбаҕы хаһан да билгэлээн,
Миигин эн үөрүүбүн сонгуорпат буоларын,

Хата дьэ эбиитин хатыһан тураннын
Хайаан да ситиһэр соругу угарын.

Абалыы амарах дууһабын анааннын,
Мин тыйыс дьылбабар сырдыгы сыдыайтын,
Сүргэбин көтөбөр сүүрээни көрдөөннүн
Самныбат санааны сагардан иһэрин.

Истиэнэм кэриэтэ эрэнэр доборбор
Иһирэх санаабын истинник арыйдым,
Иитиэхтээн сылдыбыт иринньэх тылларбын,
Этэбин эйиэхэ, эрэллээх доборум.

ХААРЫАН ХАМПА КҮӨХХЭ

Күнүм күлүм аллайан
Кутум-сүрүм наыйар,
Кумаар үөрэ дыгынаан
Куула тыабын уйгуурдар.

Хоту сирим сайына
Хотолдьуйа унааран,
Хампа күөбүм уһунна
Харах ылар устунан.

Хаарыан күөбүм саһаран
Хайыр тааһым хаалыа дуо?
Хара баттах манхайан,
Тайахтанан танхайан
Чаакыр-чуукур хаамыам дуо?

ХОМ ТҮҺҮҮ...

Олобум очурдаах онкула
Отыйун тэннэһэн биэрбэтэ,
Үтүмэн үтүөтэ суох ааспыт
Үгүс да түбүктээх күннэрбэр

Бу өйдөөн олорон саныырбар
Тарбахха баттанар да курдук
Табыллан көрбөтөх эбиппин.

Үтүө аат сыстыбат
Дьылбата арыаллыыр,
Очуртан ураты
Оноһуум суох эбит.
Иккистээн олорор
Төлкөлөөх буолларбын
Оноһуум атынын
Оройдуох эбиппин.

КЭРЭ САНАА КЭРЭНИТЭ...

Кэрэ санаа, ыраас санаа
Кэрэнитэ буоланнын
Ыркый быыһа ыллыкка
Ыйданаба хаамыстын.

Таарыллыбат утахтарым
Таарымтата буоланнын,
Тахсар күнүм сарыалыны
Туймаарытан аастаххын.

Уостан сүппэт изйии кыымын
Күлүмнэтэ ооньоттун,
Кэлэр кэмгэ эрэл кыымын
Күүдэпчитэ эн буоллун!

БУЛЧУТ ИЙЭ

Бороскуо хайдах эрэ аанһа утуйумуна бүгүн эрдэ турда. Ийэ уһугуннар эрэ наар дьизтин-уотун, оботун-уруутун санаан тахсар. Бүгүн ошонһорунуун ыраах баар төрүөттэрин көрө барыахтаахтар. Ошонһоро туруор диэри бэһэһээ бултаабыт кырынаастарын, тииннэрин сүлэн тиирэн кэбиһиэхтээх. Ити кини үөрүйэх идэтэ. Ханһык да дьизэ үлэтинээһэр түүлээһи танастыырын сөбүлүүр.

Бороскуо уон алта сааһыттан ылата хоту дойду ыар усулуобуйатыгар эр дьону кытта тэннэ сылдьан бултаспыта. Отуттан тахса сыл, олоһун улахан өттүн барытын аар тайжаһа атаарда. Кэргэнэ Байанайдаах Баһылай удьуор булчут. Кинилэр бу баай тайжа энэригэр көрсөн, сөбүлэһэн холбоспуттара. Алта көрүөхтэн эриэккэс кыргыттары төрөтөн улаатыннарбыттара. Оһолоро оскуола кэнниттэн төрөөбүт түөлбэлэригэр ыанһыксыттаан баран, үөрэх суолун туппуттара, улуустарын бастын специалистара буолбуттара.

— Бороскуо, бэһэһээ Аллараа салаанан үөр кыыл ааспытын көрбүтүм. Онон төрүөттэргин бэйэн көрүнэр киһи буоллун, — диэн Баһылай хайыы-үйэ быһаарыммыт былаанын биллэрэн эрэ кэбиспитэ. Баһылай этиитэ Бороскуоһа хаһан баһарар сокуон буолааччы. Бороскуо быйыл 50 сааһын томточчу туолуохтаах да көстөр көрүнүнэн, сыыдам сырыытынан, үлэтинэн-хамнаһынан киниэхэ түөрт уон саастан элбэһи биэриэн суоһа. Бүгүн туут хайыһарынан икки көстөөх сиринэн эргийэн төрүөттэри көрөн, бэрийэн кэлиэхтээх. Баһылай Бороскуота барарга хомунан, сыыйа-баайа таннан-саптан бойборуйарын, булчут киһи кизбин ылыннаһына, ордук сүргэтэ көтөһүллэрин сөбүлүү, имэрийэ көрө олорто.

Баһылайдаах бэйэ-бэйэлэригэр ананан төрөөбүт дьон курдуктара. Иккиэн үрдүк унуохтаахтара, сырдык хааннаахтара, турбут-олорбут сылбырһа ыччаттар этилэр. Бороскуо бөһүөлэккэ ырыаһытынан, активист быһыытынан, көстөр да көрүнүнэн сөбүлэтэр кыыс этэ. Баһылай ол дьылыгырас унуохтаах, самыытынан охсуллар уһун суһуохтаах, тэл-тэтэркэй иннээх кыысчааны олоһор аан бастаан

хатыламмат сырдык иэйиитинэн сөбүлээбитэ. Кинилэр дэнгэ көрсүһэр дьоллоох түгэннэрэ олохторун үйэ-саас тухары холбуулларыгар умуллубат кыымы сабаллара.

Хоту дойду сабахха саспыт күнэ үөһэ ойон, бу эдэр дьонго – икки сөбүлэхэр сүрэхтэргэ үөрүү, дьол кыымын укпута. Дьэ ити курдук биир сааскы ылааны күн бөһүөлөккэ таба сүүрдүүтэ буолбута. "Таба бырааһынныгар" араас стадалартан кэлэн уучабынан куоталаспыттара. Бороскуо манна бастакынан тахсыбыта, иккиһи атын стадаттан Баһылай ылбыта.

– Бороскуо, эбэрдэлиибин, кыайыгынан! – диэт, Баһылай кыыс аттынан аһара көтүтэн эрдэбинэ, уол уучабын самыыга сырбатан баран, Бороскуо инники көтүтэ турда. Баһылай кыыс кэнниттэн уучабын быһа тинилэхтээн кэбиспитэ. Бороскуо хаар кыырпабынан, күн күлүмүнэн сарадахтыыр сырдыктан хараба саатан, кукачыы бэргэһэтин умсары тардынан, мэник санаа тэбэнэтэ киирэн, тыал эрэ иһиирэрин иһиллии истэ. Кэннин хайыһан көрбүтэ Баһылай бу өрө мэнитэн иһэрэ. Кыыс уп-уһун суһуоҕа саныйабын кэннигэр эйэнэлиирин Баһылай таптыы көрөр.

Бороскуо эбээнни хааннаах буолан ураты сырдык, кэрэ көрүгнээх. Кини кыра эрдэбинэ дьоно, "кырдыаҕас" тардан, өлбүттэр. Онон абаҕатыгар итиллибитэ. Абаҕата үйэтин тухары табаһыттаабыт оҕонньор этэ. Ол иһин кыыс эрдэ, төрүт оҕо сылдьан уучабы миинэр буолбута. Табаны да дэгийттэр бэрийэрэ, бэл суоллара да көстүбэт табалары булан киллэрэрэ.

Баһылай ойоҕолуу сүүрдэн кэлэн, кыыс сулбуруйан эрэр ыңыырын өрө анһан биэрэн баран, муоһатын хаба тардан ылла.

– Чэ ситтим дии, аны куоттарыам суоҕа! – дии-дии кыыһы ойоҕолуу хаамтаран истэ.

– Бороскуо, миигин тоҕо куоттун ээ. Эр киһи мэлдьи бастакы буолуохтаах. Оччотугар мин мөлтөх киһи эбиппин дии, – кыыс сирэйин өңөйөн көрө-көрө элэктии былаастаан ыйытта.

– Баһылай, оттон мин буолуом дуо. Бу уучах буруйдаах. Тарда сатаан кэбиспитим. Кини буоллар биир түһүнүү, – кыыс эмиэ дьээбэлэнэ былаастаан хардарар.

– Оччоҕо мин бүгүн саамай дьоллоох киһи эбиппин, тоҕо диэтэххэ, эн аттыгар баарбын, – диэт уол кыыһы кууһан ылла. Бороскуо уолу, табалыы хап-хара харабынан сана көрбүттүү, уун-утары эйэбэстик одуулуу турда. Баһылай кыыһы сэрэммиттии бэйэтигэр ыкса тардан, ип-итии уоһуттан нарыннык уураан ылла. Бороскуолаах уучахтарын бииргэ холбоон баран, бэйэ-бэйэлэригэр ыкса сыстыһан, оргууй хаамтаран истилэр. Кыыс тугутчаан курдук кумуччу туттан, Баһылай

хоонньугар илиитин укпугар дьиктилээхэй сылаас сүрэжэр тийэ ньүөлүйэн киирдэ.

Уоллаах кыыс инники дьылбаларын туһунан истинник быһаарсан арахсыбыттара. Ыйданалаах чуумпу киэһэ истинг сыһыан, итии таптал туоһута буолбута. Онтон ылата отучча сыл биллибэккэ ааста. Баһылайдаах тутуспутунан аар тайбаларын итии уйаларын курдук көрөн, бултаан-алтаан кэллилэр.

Бүгүн Бороскуо тобус киистээх, сүүрбэ тиингээх, абыс кырынаастаах аар тайбатыттан эргилиннэ. Киэһэликтин Баһылай уонча кыылы хоточчу тийээн балааккатыгар кэллэ. Кинилэр аны икки-үс хонугунан бөһүөлөктэригэр түүлээхтэрин туттара барыахтаахтар, дьиэлэрин-уоттарын, оҕолорун-урууларын астына көрөн кэлиэхтээхтэр. Бороскуо кыргыттара эмиэ бэйэтин курдук сүрэхтээх оҕолор буола улаатаннар, кини дьиэжэ-уокка кыһаллыбакка, эр киһилии сылдьар.

Тыа кулуубун саалатыгар лыык курдук дьон бөжө мунньустубут. Онно ыраас чуор куолаһынан Бороскуо оһуохай этэн чоргутар. Дьүөгэлэрэ кини тыаттан кэлэрин мэлдьи көһүтэр дьон. Баһылай дьону көрсөөрү кулууп дьиэжэ киирэн кэлэр. Чочумча тохтуу түһэн, билэр куолаһын истэн, сирэйигэр сырдык мичээр охсуллан ааһар. Кини Бороскуо ис киирбэх куолаһынан сылааны аһарар сырдык киэһэлэрин элбэҕи көрсөн кэллэжэ! Кырдьыга даһаны ардыгар Айылҕа киһиэхэ дэгиттэр талааны саһар. Бороскуо бөһүөлэксэ бэл улууска даһаны бастын оһуордьут, иистэнньэн быһыытынан биллэр. Кини тикпит эбээнни оһуордаах саныйахтара, этэрбэстэрэ республикаҕа биллибиттэрэ. Аны хомуска оонньоон дьүрүһүттэжинэ, сырдык үрүйэ уутунуу дьурулуур. Айылҕа бэйэтин дьикти суугунун барьтын дууһаҕа долгута тосхойор.

Оҕо-төрөппүт сиэркилэтэ дииллэринии, Бороскуо алта кыһа алтыан ийэлэрэ сатыырын барьтын сатыыллар. Бүгүн агитзоналар түмсүүлэригэр Ивановтар дьиэ кэргэттэрин оноһуктарыны быыстапката буолла. Манна алта кыыс алтыан араас баайыылара, оһуруолара, тигиилэрэ киллэриллибиттэр...

Дьэ ити курдуктар Ивановтар дьиэ кэргэттэрэ. Ийэ иэримэ дьиэни ититэр истинг майгытынан, иһирэх санаатынан.

АБАТЫН УДЬУОРДААН

Мин, оччолорго, дьэрилиир дьэппэр 25-26 саастаахпар бастакы оҕобун төрөтөн бараммын улаханлык ыарыйдым. Ыарыйдым эдэр-сэнэх киһи этэ-сиинэ эстэр, илистэр гына. Икки эмиийим таас курдук буолан,

үүт да тахсыбатты иһэн хаалла. Өй-мэйдээх тулуйбат, ыарахан ыарыһыгыгар ыллардым. Эмчиттэр тугунан да эмтээн бэттэх ажалбатылар. Ыларыны уталытар укуолу да билиммэт буоллум. Тииһигирэн сырдык, харана икки ардыгар мөхсө сыттым. Өлөр өлүү сулбу тардан илдьиэххэ айылаах буолан, тыыным кылгаан, өйүм-санаам түгнэстэн барда...

– Эһэтин ыгырыахха, абыраатабына, кини абырыа, – дииллэр добоотторум. Миигин кэтээн олороллор. Эһэм кэллэ.

– Хайа бу туох буоллум диэн сытабын, бэйэн турангынын сырдыкка кэл эрэ, – диир эһэм. Нэһиилэ атаһыгар уйуттан, бизтэннээн эһэбэр тийэбин. Эһэм улуу Ойуун. Ийэм-ийэтин кытта бииргэ төрөөбүт ошоньор. Кини биһиэхэ барыбытыгар олус истинник сыһыаннаһара, ордук миигин таптыыр этэ. Куруук дьээбэлээх тыллары этэн, күллэрэн тахсара. Кэллэбинэ, кэһиилээх буолара. Кини биһиэхэ хоно-өрүү кэллэбинэ бырааһынньык курдуга. Биһиги балаһаммыт үөрүүнэн-көтүүнэн туолара.

Эһэм миигин дьөлө көрбүтүгэр этим-сииним тымныйан, титирээн бардым... Таас курдук буола испит эмийдэрбин тутан да көрбөккө, үрэн сирилэттэ. Миигин утары көрбүт харахтара улам сымнаан, эмиэ дьээбэ уоттарынан умайан бардылар. Икки эмийбиттэн үрүүэ уутунуу, үүтүм чөлгөрүүэн тыгыалыы ыста. Сүһүөхпүн булунан тулуйа сатыы-сатыы иринэлээх бэрээдэни барытын сүөкээтим. Икки эмийбин тутан көртүм чөлүгэр түһэн, уруккум курдук буоллум. Иккистээн төрөөбүттүү чэпчээн, этим-сииним чөлүгэр түспүтүн билэн бардым.

– Чэ, аны чаас курдугунан оҕоһун эмнэрээр, сытыма. Сытарга ананан төрөөбөтөбүт. Үлэһит киһи сыппат баһайыта, олоххор үлэ абырыаба, – диэбитэ уонна сүрдээх истинник көрөн олорто. Эһэм күлэ-үөрэ дьээбэлэнэн, кэпсээн-ипсээн дьиилээбитэ. Оҕоһун да хайдах эмнэрбиттэрин билбэппин. Сарсыарда биирдэ муус чэгиэн киһи уһуктан кэлбитим. Ол онтон сааһырыаһыгар диэри ыарыы диэни билбэтэбим. Оттон, эһэм – уһун олоххор эйиигин үлэ абырыа – диэбитин, олоһум устата алгыс курдук илдьэ кэллим. Ол иһин "үлэ" диэн тыл суолтатын мунура суох дууһабар инэрэн, бу Орто дойдуга анаммыт аналбын мүччү туппакка киһи буоллум. Киһи буоллум соботох үлэнэн!

Мин олоһум тухары наар аныгы наука төрүттэрин үөрэтэн, итэбэл, абааһы, айыы суох диэн идеяба уһуллубутум иһин, эһэбэр араас сирдэртэн кэлэн эмтэтэллэрин, олоһо кини эмин, гипноһун бэркэ ылыналларын олус сэргии истэrim, көрөрүм. Дьэ Көстөкүүн Чирков кыра эрдэбиттэн дьиктилээх оҕо этэ. Эмискэ, сүтэн хаалара. Оттон көөртөрө – утуйа эрэ сытар буолара – диэн кырдыаһас эдьийим Маайа кэпсиин элбэби истэrim. Эдьийим Маайа бу Улуу Ойуунна

"Тэһиинньит" эбит. Наһаа да кэрэ, дьэрэкээннээн тигиллибит таһаһы кэтэрдэрэ кыыраыгар, диэн кэпсиир кини.

Бүгүн эһэм 80-тан таһса сьл буолбут ойуунун таһаһын кини кыһа, норуот эмчитэ А.К.Чиркова кэтэн олорорун көрдүм. Чахчы кэтэн олороро! Кини сеансын ыта олорор. Александра Константиновна миигин миэстэбин булан олодор. Чугастан миигин батары көрүтэлээбитигэр төбөм эргийтэлээн барбыта...

— Чэ, тулуйбат буоллаххына, арыый тэйиэс оло, — диэбитэ Александра Константиновна.

Таас кытылга номоһон сүүрүк биир тэнник чалымныы охсуллар. Намыын тыал аа-дьуо мастар төбөлөрүн, мин иэдэспин имэрийэн ааһар. Төрөөбүт төрүт буорум ийэ тыыныгар бигэнэн, үрдүк халлаантан үрүн күнүм сыралһаныгар угуттаан нухарыйан барабын... Айбыт айылһам бэйэтэ бигиир, илгийэн ааһар итии тыына эппин хааммын аахтара сылытар, угуттуур.

— Айылһа оһото, эн нухарый, сылаастык сымнаһастык сынньан, сылаанньыйан ыл. Тулалыыр эйгэбиттэн ылыммыт күүһүн-күдэбин, этин-хаанын сырдык-ыраас сүүрээнинэн кутулуннун, өйгөр-санааһар айбыт айылһан угар сырдык күүстэрэ күүскэр күүһү, өйгөр өйү уктун!

Айылһа бэйэтин аанньаллара — көтөр кынаттаахтара эйиигин бигииллэр. Утуй, сынньан, айылһа оһото. Эн угуттанан уһуктуугар эккэр-хаангар инпит ыарыыларгын айбыт айылһан сырдык сыдыаайынан ыраастаатын, хас биирдии тымырдарың сырдык, чэгиэн хаанынан тыгыалаатыннар, — диэн алгыс тылларын этэн, бу сырыыга илбийэн эмтиир ньыматын туттан, Александра Константиновна Чиркова, миигин нуктата олорор. Чөлбөр түһэбин.

Норуот эмчитин илиитин хамсааһынын аахтара көрө олорон, кини ураты хомоһой тылынан алгыырыгар бигэнэн нуктаан барабын... Истиэнэһэ ыйаммыт хартыына улам чугаһаан, тыа иһэ чэлгийэ көһөрөр, таас үрэхим холкутук чалымныы аттыбынан устан доллоһуйар, сылаас сиккиэр эппин-хааммын аахтара бигиир. Эмчитим холку-наһыл куолаһынан алгыыр саһата ой дуораана буолан, төбөм оройунан кутуллар. Дьэ ити курдук, ис дууһатыттан имэнирэн туран, дьонун-сэргэтин дууһатын, өйүн-санаатын ыраастыыр сыаллаах, айылһа абылангар бигэтэн сынньатар, саһа күүс-уох ылынар дьоһуру биэрэр баһалаах үлэлиир-хамсыыр, норуот медицинатын официальной медицинаны кытта холбуу-туттан үлэлиир А.К.Чиркова. Биллэн турар, кини хас биирдии ыарыһаһын уратыларын бэркэ диэн билэр буолан, киһиэхэ барытыгар биир ньыманы туттубат, эмтиир ньымата төһө тийимтиэ буолуохтаах уратытын бэйэтэ быһааран эмтиир.

– Эийэхэ, холобура, иннэнэн эмтээгин тийиэ суоҕа, тыл күүһүнэн туһаныы наада. Оччоҕо ылынарыг ордук сымса буолуо, – диир.

– Биһиэхэ билигин народнайбытыгар саамай таһаарыылаахтык фитотерапия отдела үлэлиир. Дойдубут эмтээх от баайдааһын дьэ билэн эрэбит. Манна таас ото элбэх. Ол саамай уохтаах, сибиэһэй сүмэлээх от. Биһиэхэ маннык оттору табаһыттар хомуйан, хатаран ытталлар. Эмтээх оттору хронической ыарыыларга ордук туттабыт. Билигин кырдыаҕастары кытта ыкса сибээстэһэн, сүбэ-ама ылан, өбүгэлэр туттубут отторун булан хомуйууну салгыы ытабыт. Туспа кабинеттары тэрийиини саҕалаан эрэбит, – диир салгыы.

Александра Константиновна, аҕата Константин Иванович эмчит киһи дууһатын билэн, өйдөөн эмтиээгин туһунан элбэҕи этэрин, үөрэтэрин билигин бэйэтин практикатыгар туһанар буолбут. Холобур, Александра бастаан хирург буолан кэлэн үлэлииригэр, аҕата унуох тутуутугар маннык сүбэлиир эбит:

– Унуоҕу илии иминэн тута үөрэниэххэ наада. Унуох бытарыыбыт буоллаһына тутарга ыарахан. Ардыгар унуох икки ардыгар хаан туран хаалар. Унуох иһиэр бүрүөһүннээх, ол унуох бүрүөһүнэ алдыаммыт буоллаһына, тутарга эмиэ ыарахан. Оччоҕо унуох куһаҕаннык оһор. Атаҕа алдыаммыт киһини эһиги новокоинынан укуоллуугут. Ити сыһа, оһоругар мэхэйдиир, диирэ. Аҕам айылҕа анаан айбыт киһитэ этэ. Айылҕа эмтээх. Ол атаһыт анныгар баар. Эһиги Айылҕаны утары ньымалаах эбиккит. Арааһынай кыыл үөһэ, бүүрү барыта эмтээх. Айылҕа ото-маһа киһиэхэ барыта эм буолар. Тулалыыр эйгэн, салгынын сатаан туһанар буоллаххына бары органгар дьайар. Киһи өйүн-санаатын үчүгэйдик үөрэппэт эбиккит, тымырдары үчүгэйдик билбэккит. Киһини чаас чааһынан эмтиир врач врач буолуо дуо. Уопсайа, училищелыын 16 сыл үөрэннин да, киһи психологиятын билбэт эбиккин, диирэ.

Александра аҕата врач буоллаххына, быһар, ыраастыыр, тигэр врач буолаар, диэн этиитин толорбута. Кини университеты бүтэрэн баран 18 сыл хирурдаабыта, ол сылдьан, тэннэ гинекологтыыр этэ. Александра алта бииргэ төрөөбүттэн кыралара. А.К.Чиркова медучилищеҕа барыан иннинэ, 8 кылаас кэнниттэн үнкүүһүт үөрэбэр бараары сылдьан аҕатыгар Мунурдаахха тахсан эппит, үнкүүһүт буолар баҕатын туһунан. Аҕатын кытта сугулаан дьииһэ баран испиттэр Александра атаһыттан иннэ-иннэ оһут да оһут буолбут. Онуоҕа аҕата: "Көнө томторго охтор киһи хантан үнкүүһүт буолуонуй. Доһор, хата эмчит буол", – диэбит. Дьэ онтон ылата, отуттан тахса сыл элэстэнэн аастаҕа. Кини аҕата үөрэппит практиката олоһун устата талан ылбыт идэтигэр төһөлөөх күүс-көмө буолбутун боростуой тылынан этэн кэбиһэр кыайтарбат.

Александра Константиновнаға били – сеанскар аҗан таҗаһын кэтэн озороргун илэ көрдүм дуу, эбэтэр хараҗым баайылынна дуу? – диэбиппэр эппитэ: баарын баар аҗам таҗаһа. Кини дүнгүрдээх таҗаһын мээне кэппэппин. Биирдэ телевизорга уһуллаары кэппитим, ол хараххар турда ини диэн күлэн кэбиспитэ. Биһиги – бу озорон сэхэргэхэрбитигэр Александра Константиновна сааһыттан ойуччу эдэр көрүҥнээҗэ. Мин бачча эһэбин ахтыһан баран, дүнгүрдээх таҗаһы хайаан да көрөр сороктанан озорбутум. Александра Константиновна тутта таайбыт этэ.

– Чэ тулуйан көрөр буоллаххына, кэлээр. Ол эрэри, аҗам санаатын билэрим наада, – диэбитэ. Мин бу күнү экзамен туттарар киһилии олус долгуйа, ырыҗалыы күүппүтүм. Дьэ биир күн кини миигин дьизитигэр ыҗырбыта. Наһаа долгуйан, сээрэннээн тийбитим. Враһым сирэйбин-харахпын чинчийэ көрөн баран эппитэ:

– Чэ кэлэн озор бу кириэхилээҗэ, – диэн баран, таҗаһы үс хос мөҗкэрэ иһиттэн хостуурга бэлэмнээбитэ. Уонна маннык кэпсээн барта:

– Бу дүнгүрдээх таҗаһы аҗам баарыгар 30-тан тахса сыл устата Никулин Николай Филиппович диэн киһи харабыллаабыт. Аҗам өлөрүгэр Ньюкулайы ыҗыран ылан эппит: "Өлбүтүм үс сыла туолуута, 9 хонугум иннинэ, бу дүнгүрдээх таҗаспын кыра кыыспар Александраға туттараар, – диэн. Онуоха Ньюкулай: Кыыһын коммунист дии, ылыа дуо? – диэбит. Ылбатаҗына, кимиэхэ да быктарыма, бэйэм хараныам, диэбит. Уонна эбэн "чэ кыыһым ылыаҗа, киниэхэ эрэ этиилээх", – диэн түмүктээбит. Ол этиилээх таҗаспыт бу сыттаҗа. Таҗаһы хостоон көрбүппүт манна эбит былыргы саха саомобытнай философията. Ханнык илиилээх, уран тарбахтаах маннык дьикти таҗаһы уустаан-ураннаан тикпитин, айбытын да диэххэ сөп, ким билиэй? Таҗас кыыл сарыытыттан тигиллибит, үс араас дьэрэкээн кэрдиистээх эбит. Кэрдиистэр бары тыа кыылын араас көтөрүн-сүүрэрин, хамсыыр харамайын түүтүнэн-тириитинэн дьэрэкээннээн онһуллубуттар. Ол иһигэр көтөр-сүүрэр, айылҗа араас балыга, сүөһүтэ, кыыла барыта ойууланан тигиллибит. Ол иһигэр барыта үстүү туомунан онһуллубут. Айылҗа киэниттэн атына араас саха туттар тимир мала-сала барыта тимиринэн ойууланан онһуллубут. Таҗас тула чуораанчыктар тигиллибиттэр. Ону бу көрүүбүтүгэр, бири да тыаһаппакка көрдөрдө. Аҗата өлүөн иннинэ чуораанчыктартан быһан, босхон энин дьонно биэртэлээбитин туһунан Александра кэпсээтэ. Бу таҗас онһуорун-ойуутун сатаан тылбынан ойуулуур кыаҗым суох эбит. Ханнык да музей дэннээҗи экспонатыгар тэнэ суох дьиктилээх көстүү. Араас бытырыыһа киһи ааҗан сиппэт дьикти ойуунан онһуллубут. Көрөрбүтүгэр, ол бытырыыстар дэлби имиллибиттэр. Александра ылан санныгар ууруммуругар солко курдук ньып-ньылыбырас буола көнөн

хаалла. Аны дүнгүрэ, былаайаба, эмэгэттэрэ – барыта тагаһыгар холоонноох гына оноһуллубут.

Ааспыт 30-тан тахса сүл устата төһөлөөх элбэх дьон дьылбатын илиитин иһинэн аһарбытын ааһан сиппэккин! Кинилэр бары үтүө эмчит Александра Константиновна хас биирдии ыарыһахха сымнаһас сыһыанын, эмтиирин ингэринэн, олоххо, үлэһэ иккистээн эргиллэр дьылбаламмыттарын иһин киниэхэ махтана-үөрэ өйдөөн аһараллар. Ол да гыннар киһи олоһо дьикти. Сорох дьин бэйэтин олоһун тупсарынар, бэйэтин туһугар олорор, атын киһи олоһо, үлэтэ, общество кыһалбаты кинини долгуппат. Оннук киһи тиһэбэр, олоһун бүтэһик күннэригэр күүһэ-тирэһэ суох симэлийэр, күдэһнэ көтөр. Оттон бу мин А.Чиркова "дьон киһитэ" диэн кэпсиир киһим олоһо, үлэтэ – дьон туһугар анаммыт.

Саха Республикатын үтүөлээх враһа, "Бочуот Знага" орден кавалера, үрдүк категориялаах врач-тэрийээччи, врач-социолог. Ону таһынан А.К.Чиркова абатын үтүө дьыалатын салбаабыт медик буолар.

ДЬОЛУН МАНТАН БУЛБУТА

"Түргэн көмө" массыыната бэрт чэлчэкистик дэхси суолунан доллоһута көтүтэр. Маня билигин дьуһуурустубатын бүтэһик ыңырыһыгар баран иһэр. Хоту сир сага тахсыбыт күнэ хайыы-үйэ үөһэ ойон сандаарбыт. Массыына тымныы тааһыгар издэһинэн сыстан, нухарыйа быһыытыйда. Массыына тааһыттан тэйэн күн барахсан күүскэ күлүм гыммытыттан хараһын симириктээтэ, дьагдьайбыт этэ-сиинэ хайдах эрэ дьэгдьийэргэ дылы гынна. Хоту дойду күнүн тахсыһын быйыл 30-ус сылын көрсөр. Көрсөр кини үлэ киһитин үрдүк үөрүүтүнэн, коллективын дьонугар үгүс махталынан, дьон-киһи истин убаастабылынан!

Мария Сергеевна хоту сир тымныы чысхааныгар эриттэрэн оллурдаах-боллурдаах олоһун талан ылбыт идэтин кытта дьүөрэлээбитэ үйэ чиэппэриттэн орто. Билигин бу дойдуну иккис дойдутунан ааһар.

...Кинилэр Иркутскайдааһы мединституту бүтэрэн, үрүө-тараа тарбаспыттара. Иннилэригэр кыырга да саһа харана санаа энэрдэспэтэх эдэр дьон дьылбалара араастаан салаллыбыта.

– Маня, мин хайаан да эйиэхэ тийиэм, үөрэхпин бүтэрэн үлэһит буолан, оччоһо биһиги төрүт арахсыбакка, үйэ-саас бииргэ буолуохпут, – дии-дии Кэскил уураан-сыллаан киниэхэ эрэл кыымын саһаабыттан ыла эмиэ ситиччэ бириэмэ ааста. Кэскил кыыстан икки курс алын этэ. Кинилэр икки сүл табаарыстаһан, сөбүлэспиттэрэ. Курс оһолоро "хаһан сыа сиэтэллэрин" көһүтэр эрэ этилэр. Ол да гыннар уол Маняһа холбоһор туһунан бу сылларга тыл да быһаһаһын быктарбатаһа.

Арахсалларыгар эрэ Кэскил кыыска саас-үйэ сөбүлүөбүн, кинини эрэ таптыырын элэ-была тылынан эппитэ-сангарбыта. Маняны курсун уолаттара төһө да экирэттэллэр, сөбүлээтэллэр, кини тунгуй сүрээбэр Кэскилтэн ордук ким да суоҕа.

Ааспыт сыллар усталарыгар Мария Сергеевна ааспат-арахпат ахтылбан, күүтүү курус санаатыгар куустаран сырытта. Кини манна кэлэригэр Кэскилтэн үс ыйдаах хат этэ. Оһоҕостообун ким да билбэт буолан, саамай ыраах учаастакка Маняны ытталлара. Ол курдук сылдьан аттан охтон оһотун куоттарбытын бэл чугас доһотторугар эппэтэбэ. Кэскил киниэхэ сыл курдук ээр-сэмээр суруйан иһэн, таастыы сүтэн хаалта. Сыл күн аастар-ааһан испитэ. Мария Сергеевна дьылбатын кытта эйэлэһэ быһыытыйбыта...

Ол эрэри дьахтар быһыытынан кими эмэ дуоһуатыгар тутар санаа охсуллан да көрбөтөбө. Билэрэ эрэ үлэтэ. Мария Сергеевна төһө да сааһыра быһыытыйдар бэйэтин кэрэ сөбөрөтүн ыһыктыбыт көрүнгө суоҕа. Хата сөбөрөтигэр үлэттэн дуоһуйуу сырдык мичээрэ, өссө да дьону үөрдэ-астыннара сылдьар баҕа санаа сыдыаайа баара. Терапевт-врач ыарыһахтарга түүн-күнүс күүтүүлээх киһи. Биир эмэ ыарыһах кини хаһан да утуктаабыт, сылайбыт көрүнгүн өйдөөбөт. Мэлдьи чэбдик, ыраас буолааччы. Хайдахтаах да тымныыга манан халаата сандааран, чэбдик салгынынан сайа тыынан, чэпчэкистик үктэнэн киирэн кэлээччи. Хас биирдии ыарыһаһын олус кичэллик көрөн-истэн, бу сыллар усталарыгар кимиэхэ ханнык эмп сөп түбэхэрин үчүгэйдик үөрөппит киһи. Дьэ оннук Мария Сергеевна кинини ийэли амаарах сыһыанынан угуттаан, олобун талан ылбыт идэтигэр анаабыта 30 сыл буола охсубут. Энкилэ суох үлэтин бэлиэтээн "Килбиэннээх үлэтин иһин" мэтээллэммитэ, "Доруобуйа туйгуна" аат киниэхэ ингэриллибитэ. Мария Сергеевна үлэлиир балыһатыгар саҥа хирург-врач ананан кэлбитэ. Огдообо этэ. Кирилл Петрович Унаров диэн нууччалыы хааннаах, ис киирбэх, элэккэй киһи буолан биэбитэ.

... Мариялаах бүгүн эмчиттэр күннэрин ыла бараары сарсыардаттан бэлэмнэнэ сылдьаллар. Кирилл Петрович улахан коллектив салайааччытын быһыытынан, бүгүнгү күнү хайдах тэрийэн ыгытааһын өйүгэр хат-хат бэрийэн сыымайдаата аххан. Бырааһынныктарын үөрүүлээх чааһын балыһаларын киэн актовай саалатыгар атааран баран, "Маевка Таалатыгар" тахсыбыттара. Анаабыт курдук сырдык, ыраас күн үүммүтэ. Эмчиттэр айылҕа күөнүгэр дуоһуйуохтарыгар диэри оонньоон-көрүлээн киэһэ хойут тарҕаспыттара. Бу киэһэни быһа Кирилл Петрович Мария Сергеевна аттыттан арахсыбатаҕа.

Олохтоохтор Маняларын хаан-уруу курдук санаан кэбиспит буоланнар, кини туһунан кыырпах да саҕа куһаҕаны этэр кыахтара суоҕа. Үлэнэн

эрэ дууһаланан сылдыар үтүө санаалаах киһилэригэр үчүгэйтэн атыны баҕарбат этилэр. Кирилл Петрович олус билиилээх, кыһамталаах хирург быһыытынан биллэрэ. Кини кэлиэбиттэн балыыһа үлэтэ лаппа түпсүбута.

Биир күн Кирилл Петрович Манялыын чугастаабы учаастакка ыарахан ыарыһабы көрө барбыттара. Хирург ыарыһабы миэстэтигэр операциялыырга быһаарбыта. Кинилэр маннаабы фельдшери көмөлөһүннэрэн, икки чааһынан ыарыһахтарын бэрээдэттэн* босхолообуттара.

– Сүүскэр диэри да олортун иһин искэр туох да бэрээдэ үөскээбэт гына ыраастаатым, – дии-дии, ыарыһаба уһуктубутугар, Кирилл Петрович эйэбэстик мичээрдии тоһуйбута.

– Баһыыба, көмүс илиилээх киһи эбиккин, үрүң күммүн көрдөрдүң, өлөр чааспын аахта сыппытым, быһаатың, – диэн ыарыһаба махтана сыппыта. Манялаах манна икки хонон баран, массыынаны күүппэккэ сатыы барбыттара. Сааскы сылаас күннэр сатыылаан турар буоланнар, ыраас, чэгиэн салгынынан сайа тыынан, кинилэр аа-дьуо хааман испиттэрэ. Суолларын устата дуоһуйа кэпсэтэн, бөһүөлөккэ тийэн кэлбиттэрин билиминэ да хаалтара. Кирилл Петрович Мария Сергеевнаны дьиэтигэр дылы атааран биэрбитэ.

– Сылайдын дуо, чэ сынһан, үтүө түүлэ түһээ, – диэт, Маняны илиититтэн имэрийэн ылбыта. Кирилл Петрович көстүбэт буолуор диэри, Мария Сергеевна умсугуйа одуулуу хаалбыта...

Күөх саас күлүмнээн кэлиитэ Мариялаах Кирилл иккиэн сүрэхтэринэн сөбүлэһэн, ыал буолбуттара. Кирилл Петровичтаахха олохтоох салалта сана коттедж-дьиэни тутан биэрбитэ. Кинилэр "Үрдүк Сыыр" бөһүөлөгин биир дьоһун-мааны ыаллара буолтара. Дьонго-киһиэхэ эйэбэс майгытынан сөбүлэппит Кирилл Петрович, Мария Сергеевна соботохсуйбут уйаҕас дууһатыгар ааспат-арахпат сырдык кыымы укпута. Кини соботох сылдыбыт бутумах кэмнэрин, ааһан биэрбэт ахтылҕан адаҕатынан арыаллаппыт күннэрин туманга киирэн мунан хаалбыкка тэҥни саныыра. Соботох сылдыар диэн төһөлөөх эрэйдээбин, ол да гыннар, эйиигиттэн ордук олохтон астыммыт суобун курдук туттан сылдыы – олоххо соботох туран хаалбыт дьон – бэйэлэрин албынныыллара буоларын бу сылларга этинэн-хаанынан билэн кэллэ...

Мария Сергеевна бэйэтин идэтинэн Ленинград куоракка курска сылдьан баран төннөн иһэрэ. Бүгүн Кириллыын кэпсэтэн сүргэтэ көтөбүллэн дьиэтигэр тардыстыыта, олобун суос-соботох эрэллээх чугас киһитигэр дууһатынан дьулуһуута ордук күүһүрбүтэ...

– Эн Манябын дуо, мин Кэскилбин. Олох долгуннара син ханна эрэ

* Бэрээдэ – олохсуйбут ыарыы (Ред.)

тиһигиннэрэр эбит, – диэн бэйэтин сааһынааҕар лаппа кырдьыбыт дьүдьэх Кэскил ханнык да дьүүлү ылынар көрүҥнээх Мария иннигэр сукуллан турара.

Мария олобун саамай үгүс сылларын анаабыт, эдэр сааһын таптала, Кэскил – олоххо дьолун туура туппут дьылҕаланан, уолан бэйэтэ бу дьүһүн-бодо буолан турарын көрөн итэҕэйбэтэ. Ол икки ардыгар Мария рейсин биллэрбиттэрэ, дьахтар хап-сабар тахсар аанга дьулуһан, посадкаҕа бэлэмнэммит дьон халҕаһаларыгар кыттыһан, көтөр самолетун диэки хаама турбута. Кэскил таһырдыа ойон тахсан, Маня көстүбэт буолуор диэри, кини туура туппут дьолун, эдэр сааһын доборун кытта бүтэһиктээхтик дууһатынан бырастыылаһа хаалбыта...

Олоххо, үлэҕэ, күн сириҥ дуолугар тыыннаах буоларга бүтэһик эрэлин сүтэрбит Кэскил, тохтобулга чугаһаан эрэр автобус иннигэр хорус гынна. Дьон саната аймалаһа түһээт, ах барда...

ҮТҮӨНҮ ҮТҮӨ СОЛБУЙАР

Мин эмтээх источниктарынан киэнник биллибит Дарасун курортка айаннаан иһэбин. Аттыбар күрэнсийбит баттахтаах сааһыра барбыт сэрии ветерана олорор. Ханас иэдэһигэр улахан баас онно сүппэт бэлиэ буолан көстөр. Түөһүгэр наһараадалара кэчигирэхэллэр. Бу өлөрү-тиллэри аахсыбакка, уоттаах сэрии хонуутуттан ордон эргиллэн кэлэн, билиҥни олох уйгутун уһансар ытык кырдыабаастартан биір дэстэрэ буоллаҕа.

Автобуспут көбүс-көнө суолунан сыыйыллар. Харах ыларыҥ тухары суол икки өттүнэн айылҕа баай хартыыната биіртэн биір дьикти кэрэ сибэккилээх хонууларынан, хатыҥ чаран тыаларынан, халлаанга харбаһар дьылыгырас тиіттэринэн, анаан оноһуллубут тэтин аллеяларынан, дэхси киэн томтордорунан солбуллан истэ. Бу кэрэ көстүүнү сөбөн-махтайан сэргии иһэрбин аргыһым өтө билэн, хантан сылдьарбыҥ сураста.

– Биһиги дойдубут баай, кыраһыабай көрүҥэр дьүөрэ элбэх үтүө дьоннордooх, – аргыһым сүрдээх кэпсээннээх киһи буолан биірдэ. Курорпут тиіэн кэлбитин билиминэ да хааллым.

– Ветераннар бөһүөлэктэригэр кэллибит. Бу дьииэҕэ Микляевтар олороллор. Эң оһолоох эбикин, оһобун сынньатан, аһатан таһаар. Хаһаайка – Герой ийэ, оһоттон салгыбат киһи. Мааны майгыннаах, үтүө ыаллар. Толлума, үчүгэйдик көрсүөхтэрэ, – диэн мин санаабыҥ өтө таайбыттыы этэ олордо. Курорпар тиіэн миэстэ ылан баран, бу дьииэ кэргэннэ сылдьарга сананым.

Микляевтар дьйэлэрэ атын дьйэлэртэн уратыга ала-бэлиэтик кэстөн турар. Дьйэ муннугар күн уотугар күлүмүрдүү биэс салаалаах кыһыл сулус ыраахтан кылабаччийар. Ити аата, манна Аба дойду сэриитин кыттыылааба олорор диэн бэлиэ эбит. Дьйэ хаһаайката Галина Константиновна миигин наһаа истинник көрүстэ. Кэпсэтэн, билсэн бардыбыт.

– 12 оҕону төрөтөн ииппитим, – диэн кэпсиир Галина Константиновна. – Кинилэр бары норуokka туһалаах дьон буола улааттылар. Абыс оҕом үрдүк, 4-дэ анал орто үөрэхтээхтэр. Ким дабаны абаларын үтүө аатын, кэриэс тылын кэспэтэ, – диэт хараастан харабын уутун кисти-саба соттон ылла. Дьйэ кэргэн абата Дмитрий Ларионович Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ активнайдык кыттыбыт. 19 бойбуой уонна юбилейнай орденнар, медаллар кавалердара. Кини ааспыт сүл сэриигэ ылбыт ыар баастара бэргээн, өлөн туораабыт...

Галина Константиновна миэхэ бэйэтин туһунан олус килбиктик-судургутук кэпсиир. 1971 сыллаахха кини "герой ийэ" орденынан наҕараадаламмыт. Үрдүк маастарыстыбалаах парикмахер идэтин баһылаан, үгүс Бочуотунай грамоталардаах, дипломнардаах. "Үлэ ветерана" диэн ааты ылбыт. Галина Константиновна, төһө да сааһырдар, билигин да, кэтэх хаһаайыстыбатыгар дьйэ сүөһүтүн арааһын-барытын тутар эбит. Икки ыанар ынахтаах, үс сибиинньэлээх, 20-чэ кууруссалаах, козалаах, обуруоттаах. Мин манна сынньанар кэммэр, Галина Константиновнаба сылдьан, үгүстүк кэпсэтэн, элбэххэ үөрэммитим. Саамай үчүгэйэ – оҕолоро уочаратынан кэлэн, бэйэлэрин эбээһинэстэрин толорон барар этилэр. Курортка врачтыр Галината ынахтарын көрөрүгэр көмөлөһөрө. Үс үлэһит уолаттара Чита куораттан анаан кэлэн, отун оттоон бараллар эбит. Икки экономист кыргыттары Зоя, Зина обуруokka үлэлиллэр, саамай кыралара иистэнньэн Наталия козатын көрөр эбээһинэстээх. Ол оннугар сибиэһэй аһы астанан бараллар. Галина Константиновна оҕолоро араас идэлээх дьон буолбуттара, сатабыллаахтара киһини бэркиһэтэр. Кулинар Мусята бурдук аһы бэлэмнээн, төрүт оҕолор дьйэлэригэр ыалдьыттааһыннара бырааһынньык эбит. Сорохторо араас куораттан субу-субу телефоннуу тураллар. Ийэлэрэ күлэ-үөрэ оҕолорун кэпсэтэр графикарын көрдөрөр.

– Ким кими да мэхэйдэспэт, бары бэйэлэрэ кэпсэтэр кэмнээхтэр, – диэн ийэлэрэ астына бэлиэтиир. Кырдьыга да төрөппүккэ мантан ордук дьол баар буолуон сатамат! 12 оҕону хайдах иитэр, бары үөрэхтээх, дэгиттэр дьон онорорго төһөлөөх сүрэх сылааһа, эппиэтинэс, бэйэ холобура наадатын итинник дьон бэйэлэрэ билэн эрдэхтэрэ... Баралларыгар оҕолор бары абаларын "муннугар" олорон, чуумпура түһэн кэриэстээн ылаллар эбит. Галина Константиновна миигин анаан

ыгыран, оолор үгэстэринэн, бары тахсан баралларын, ол кэнниттэн олус кураc буоларын кэлсиир.

Оолор иһити-хомуоһу сууйан, дьизни-уоту бэрээдэктээн, ийэлэрин солбуһа сылдьан сыллаан-ураан автобус тохтобулугар тиэтэйэ-саарайа хаама тураллар. Галина Константиновна астыммыт, үөрбүт-көппүт сирэйигэр харабын уута бычалыйан тахсыбытын, туора соттон кэбиһэр. Ити биллэн турар, хараастыы харабын уута буолбатах. Дьол харабын уута!

ЧИЭСТЭНЭР КИНИ

1941 сыл сайыныгар, оччотооһу эдэр киһи Семен Федорович Марков Дьокуускайдаабы педучилище бастакы курсун бүтэрэн, дойдутугар Мэнгэ-Ханалас Табажатыгар тахсаары үөрэ-көтө сылдьара. Уот куйаас сатыылаан турара. Экзаменнарын туттаран, сүгэһэрдэрин түһэриммит дьон быһыытынан, Семен уолаттардыын сөтүөлүү барарга быһаарыммыттара. Өрөбүл күн буолан, уулуссаба элбэх тобуоруһуу суоҕа.

Репродуктор эмискэ немецкэй халабырдьыттар Ийэ дойдуга кыыллыы саба түспүттэрин биллэрбитэ... Уолаттар төбөҕө оҕустарбыт курдук дөйөн, чочумча саната суох ах барбыттара. Эдэр дьон сырдык баба санаалара хараҥа туманынан бүрүллүбүтэ. Ынырыктаах сонун нус-хас дьон олоһун холорук ытыйбытын курдук онорбута. Бу күн Дьокуускай типографиятыгар "Суһал хаһыат" тахсыбыта. Ол дьобус хаһыат аңара "Социалистическая Якутия", аңара "Кыым" этэ. Германия сэриинэн саба түһүүтүн билгэрбиттэрэ.

Бастакы ыгырыыга Семен Федорович убайа, Иннокентий Федорович, күтүөтэ – сельсовет бэрэссэдээтэлэ Феодосий Брызгалов барбыттара. Семен Федорович сэриигэ барбыт убайын оннугар ааҕар балаҕан сэбиэдиссэйинэн, маны сэргэ, бөһүөлэҕэ оҕо-дьахтар эрэ хаалбытынан, туох түбэһиэх колхоз үлэтин барытын толоро сылдьыбыта. Сэри бастакы сылларыттан аччыктааһын, тийиммэт-түгэммэт кыһалҕалаах олох саҕаламмыта. Кини 1942 с. сэриигэ бэбиэскэ тулпута, Дьокуускайтан борохуотунан Усть-Кутка диэри уһун сындаһаннаах айаҥна туруммуттара. Онтон Иркутскай уобаласка тийэн, кылгас болдьохтоох үөрэби барбыттара. Бу кэнниттэн Чита уобалаһыгар Нөрчинскэй куоракка минометнай батальонна сэтинньигэ дылы үөрэххэ хаалларбыттара. Атын сиртэн кэлэр дьону кытта холбоон, Горьковскай уобаласка баар чааһы улаатыннаран, Семен Федоровичтаабы Воронеж куорат анныгар "Степной фронна" генерал Конев дьаһалыгар биэрбиттэрэ.

– Мин манна сахаттан соботох этим, – диэн ахтар Семен Федорович, – сэрии ыар тыына, оборонаҕа турарга бэлэмнэни, инники биллибэт дьылҕа тугунан көрсүөхтээбин ырыналаан ытыктырктатыы, өлүү-сүтүү дьулаана барьта 18 саастаах, олоҕу саңардыы көрөн эрэр киһиэхэ ыарахан сүгэхэр этэ, – диэн салгыыр бэйэтин кэпсээнин билигин сэрии ветерана, норуот хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, норуот үөрэбириитин туйгуна С.Ф.Марков.

50-ча сыл аастар да, ветеран сэрии сылларын-күннэрин аахтара өйдүүрүн киһи бэркиһиир. Кинилэр, дьинэр, "секретнэй" чааска анаммыт эбиттэр. Ол аата химическэй атааканы утары дезинфекция оноруохтаахтар, буруо хахханы түһэрэллэр эбит. Онон эрэ бүппэттэр, кинилэри хаһан баҕарар инники кирбиигэ анньаллар. Семен Федорович манныгы кэпсиир:

– Өстөөх ханна баарын көрө иликпит. Күнүс атаакаҕа киирбиппит, дьэ хабыр ытыалаһыы буолта. Аан бастаан немеһи илэ харахпынан онно көрбүтүм. Сирэйэ кытаран, кааскалаах, автоматтаах, үрдүк немец билигин да харахпар баар, киэн киэнник үктэнэн бу барыйан иһэрэ. Кистээбэппин, сүрээбим уолукпар тэбэр курдуга. Бары да туох да бокуойа суох охто-охто, сыта-сыта, харса-хабыра суох үлтү хаамыах айылаахтык, үөр табалыы үтэн киирэн эрэллэрэ. Мин хамаанданы-эгини көһүтэ барбакка, винтовкам чыыбыһын тардан кэбиспиппин кулгаабым эрэ истэн хаалла. Харабым кырыытынан көрдөхпүнэ, немец охтон эрэрэ. Ол иһигэр "һуу, киһини өлөрдүм" диэн уунан саба ыстарбыт курдук буолтум. Сэрии, тыас-уус араллаана мин ханна баарбын өйдөппүтэ! Уһуннук ыттым быһыылааҕа. Инники халбаһа син дьайбаран барта. Ордубут немецтэр төттөрү хаадьайан эрэллэрэ. Саалар тыастара сэдэхсийбитэ.

Биһиги чаасытыгар элбэх омук дьоно баара. Нуучча абыһаҕа. Командир миэхэ утары хааман кэлэн: "Якут, молодец" – дии-дии санныбын таптайбытын өйдүүбүн. Мин өйбөр: кини ыраас, сырдык мичээрэ билигин эбии дьэнкэрэн иһэргэ дылы. Ол түгэннэ сахалар ааттарын түһэн биэрбэтим диэн күүркэтиилээх санаа ыга кууспута. Мин да, атын омуктар курдук, Ийэ дойдубар иэспин төлүүр кыахтаах эбиппин диэн көх-нэм санаммытым.

Фронна Семен Федоровичка элбэх түгэннэр буолбуттара: билиэн тутуу, секретнэй суруктары командованиеҕа тиэрдии. Украина дэриэбинэтигэр "туманы ыйыыр" түгэннэ олохтоохтор махталларын ылыы, бүтүн ыалы ыалынан санныгар сүгэн, куотар сиргэ соһуу уо.д.а. Ол туһунан кини үөрэтэр оҕолоругар кылаас чаастарыгар кэпсиирин Семен Федоровичтыын Уолбут оскуолатыгар бииргэ үлэлии, учууталлыы сылдыбыт кэммэр элбэхтик кэрэхсии, киэн тутта истэр этим.

– Биһиги чааспыт Кыайыыны Ровно куорат Узловой станциятыгар көрсүбүппүт. Кыайыы буолбут сурабын истэн баран утуйбатахпыт, – диэн ахтар Семен Федорович.

Сэрии кэнниттэн байыаннай училищеҕа ыьгарга быһаарбыттарын сөбүлэммэккэ, төннөн кэлэн, учуутал үөрэбин салгыы үөрэнэн түмүктээбитэ. Кини Абый улууһугар 25 сыл учууталлаабыта. Билигин улуус бочуоттаах гражданина, Уолбут нэһилиэгэр олорор. Семен Федорович 12 медаль, 2 орден кавалера. Ыччакка наставник быһыытынан өр сылларга ахсаабакка үлэлиир, хаһан да илии тутук олорбот. Уопсай дьыалаҕа мэлдьитин көмөлөһөр ытык кырдыаҕастартан биирдэстэрэ.

МАННЫК КЫРДЬАҒАС БААР

Мин иннибэр билигин да өйүн-санаатын хоп курдук тута сылдьар кырдыаҕас олорор. Кини чороччу улааппыт сиэнинээн техника өрөмүөннүүлэр. Бу дьон техникаларын сирийэн көрбүтүм, радиоаппаратура эбит. "Хайа, эһэ аныгы техникаҕа дьохуннук быһаарсар эбит дии, – диэн сэргээн ыйыппыппар, уолчаан: "Мин эһэм, сэрии сағана хорсун радист үһү. Кинилэргэ сэрии уотун ортотугар ким онорон биэриэй, бэйэлэрэ онгостон эрдэхтэрэ", – диэн лоп-бааччы быһаарар киһи буолла. Эһэтэ бэрт сэмэйдик мичээрдии, сиэнин диэки көрөн ылла. "Ыйыт ээт, кини эйиэхэ кэпсиэҕэ", – диэт, хостон эһэтин сэрии сағанаағы мэтээллэрэ танаска анньылла сылдьалларын, миэхэ нэлэччи ууран биэрдэ. Бу Петр Лазаревич Васильев диэн Өлөөн улууһун үтүө-мааны кырдыаҕастарыттан биирдэстэрэ. Кини билигин Өлөөн бөһүөлэгэр бочуоттаах сынньаланна олорор. Миэхэ сэрии сағанаағы сырыыларын туһунан маннык сэхэргээбитэ:

Гитлеровскай фашистар биһиги Ийэ дойдубутугар түөкүннүү саба түһүүлэригэр Сиэгэн Күөл диэн Саха сиригэр биир бүк муннугар Петр Лазаревич суотчутунан үлэлии олороро. Бу дэриэбинэттэн хомуурга барар дьону кытта П.Л.Васильев эмиэ сэрии хонуутугар аттаммыта. Чита куораттан саха дьоннорун, ким ханна анаммытынан үрүө-тараа тарҕаппыттара. Петр Лазаревичи Читаҕа кылгас болдьохтоох радист курсугар үөрэппиттэрэ. Дьэ манна эйэлээх кэм сағанаағы үөрэхтэн төрүт атына. Оччотооҕу эдэр дьон наһаа ылынымтыа, эппиэттээхтик ылса үөрэммит дьон, сэрии хонуутугар, кинилэр бүтүн Армияны да түһэн биэрбэт санаанан дьулуурдаахтык үөрэнэ сатыылларын сылдыбыт сырыылара, героическай суоллара туоһулуур буоллаҕа. Биллэн турар, кинилэр эмиэ эдэр этилэр, таптыыр, таптатар диэни да билэллэрэ, эдэр

саас романтикатын музатынан угуттанан олоруохтарын, үлэлиэхтэрин мунура суох бабараллара.

Петр Лазаревич саамай сэрии уотун ортотунан ааһар дьылбаламмыга. 1942 сыллаахха Сталингады көмүскээһингэ 3-с артиллерийскай полкаба радиһынан аһаммыга. Ити сыл сэттинньигэ биһиги сэриилэрбит фельдмаршал фон Паулюс командующайдаах немецтэр 6-с Армияларын манна көрбүтэ. Бу халсыһыыга харабын ортотугар эдэркээн доботторо сэрии хонуутугар умсубуттара, сырдык тыыннара быстыбыта. "Илэ хараххынан бииргэ сылдыар дьонун чыпчылыыах бэтэрээ өттүгэр өлөн туоруулларын көрөрүн дьулааннаах суол буолааччы", – диэн П.Л.Васильев ахтар. Петр Лазаревич Сталинградка разведкаба сылдьан, чугас доборун өстөөх буулдьатыгар былдьаппытын олус хараастан кэпсээбитэ.

– Разведкаба алтыа буолан барбыппыт. Адьас быарбытынан сыылламмыт, немецтэргэ ыкса чугаһаан кэлбиппит. Ону билэннэр, автоматынан ытыалаан субуруппуттара. Симмитигэр түһэн уоту уотунан көрсүбүппүт. Биһиги манна сахаттан иккиэ этибит. Олус бэһиэлэй, инникигэ сырдык ыраалаах Вася Гуляев диэн Өлүөхүмэ уолунуун убай-быраат курдук санаһан сылдыарбыт. Уолум инники сыыллан иһэрэ, ытыалыы-ытыалыы өрө сыыллан киирэн испиппит. Васям миигин кэннин хайыһан көрөн ылбыта. Бу түгэнгэ кини тугу санаатаахбыта буолла? Ити кини миигин бүтэһик көрүүтэ. Доборбун сирэйэ-хараба биллибэт гына тобута ытыалаабыт этилэр. Биһиги гранатанан утуу-субуу бырабан, улахан халбаһаны үрэйбиппит. Немецтэр ытыалыы-ыгыалыы кэннилэринэн тэйбиттэрэ. Үөһэнэн, алларанан сэрии ардаба сире, халлааны сингэриэх тыаһа-ууһа биир кэм ньиргийэ олороро. Сыалбыт немецтэр флангаларын сиһилии билээһин этэ. Биһиги өстөөх буулдьатыттан охтубут хаарыаннаах доборбутун сүгэн, полкабытыгар эргиллибиппит. Доборум докумуонун командованиеба туттараары хомуйа сылдьан, суулаах хаартысканы булан ылтым: "Умнубат доборбор – Васяба" – Варяттан диэн суруктаах хаартысканы көрөн аһыйыым эбии күөдьүйэн кэлбитэ. Мин иннибэр хал-харанан көрбүт эдэр кыыс хаартыската аралыйан олороро. Вася доборум, төһө эрэ сүрэх ымыыта оностубут, элбэх үтүө бабан бэйэбин кытта бу төрөөбүт сиргиттэн букатыннаахтык сир сиигэ буолан көппүтэ буолуой? – диэн мин харабым уутун кыаммакка ололуу ытыы турбутум. Доборбун сэрии хонуутугар көмөн, умнубат ыар санаа сүгэһэрдэнэн, саллаат мүччүргэннээх сырыыларын аргыс оносто сылдьан баран, төрөөбүт буору булар дьоллоох киһи бу ордон кэлэн олордобум, – диэн түмүктээбитэ бэйэтин наһаа хараастыылаах кэпсээнин.

Петр Лазаревич фронтта радист эрэ быһыытынан буолбакка, хорсун буйун, бастың разведчик буолан буспуга-хаппыта. Сэриини Украинанан,

Молдавиянан, Бессарабиянан 1945 сыллаахха Будапешт куоракка түмүктээбитэ. Кини Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ көрдөрбүт үтүөлэрин иһин алта медаль, икки орден кавалера. Петр Лазаревич Улуу Кыайыы 50 сыллаах өрөгөйдөөх юбилейын, этэҥнэ буоллабына 80 сааһыгар үктэнэн олон, үөрүүлээхтик бэлиэтиэбэ.

АЙЫЛБАТТАН ТАРДЫЫЛААХ

Эһэ, эбэ сабаттан итиллэн улаалпыт Индигир өрүһүн өрө өксөйөн, мантан уонча көстөөх бултуур сириҥ туһаайан түргэн мотуор көлөнөн долгуһута көтүтэр. Бу Үрүҥ Хайа ытык кырдыабаһа Иван Христофорович Полушкин. Иван бүгүн сана көрбүттүү төрөөбүт өрүһүн одуулаһар. Ошонньор сэттэ уонуттан лаппа табыстар да булдун-аһын үгэнигэр сылдьар. Индигир барахсан көмүөлүн мууһа суйданан, эчи нэлэһийэ күндээрибитэ үчүгэйиэн! От-мас көбөрөн, үрдүк мэнэ халлаантан күлүмүрдүү угуттуур күн уота өрүс ньуурун дуйдаан, кустук өгүнэн дыримниир курдук. Ошонньор мотуорун оргууй салайан, айаннаан иһэр. Наһаа да долгуран, чуумпу киэһэ. Индигир киэһэтэ! Айылба силигэ барыта ситэн, күөбүнэн күлүмүрдээбит. Кырдыабас кырдыарын умнар, эдэр эрчимэ киирэр кэмэ!

Иван Полушкин эдэр эрдэбиттэн, дууһата бүтүннүү төрөөбүт айылбатын кэрэ эйгэтигэр тардыстыылаах. Дэлэбэ да, эдэригэр "Уһулба Уйбаан" аатырыа дуо? Кини билигин, сэттэ үлэһит киһи абата, уонча сиэн эһэтэ. Кытта кырдыбыт, эдэригэр "кэрэ кыыс" ааттаах Өлөөнөтүгэр күн бүгүнүгэр диэри тыыннаах сибэкки дьөрбөтүн кэһиилэнэр эдэр дууһалаах кырдыбаһастан биридэстэрэ. Ама да, түөрт уонтан тахса сыл аастар, ошонньор олобун аргыһа буолбут Өлөөнөтүгэр хайдахтаах эрэйинэн киирбитин, билигин да хараба чабыльһан, сүргэтэ көтөбүллэн олон кэпсириҥ истибит эрэ киһи барыта дыһынээх таптал диэн чахчы баарын истэн итэбэйиэ. Төрөөбүт айылбатын иэнигэр уолан бэйэтэ сорсуйуор диэри көтөрүн-сүүрүрүн, отун-маһын аахтара билэр диэтэххэ, сыһа буолуо суоҕа.

Айылба анаан киһи барахсанна айан онорбут көстүүтүн – Индигир өрүс көнө ньуурдаах иирэ талахтардаах кытылыгар кыталыктар түһэн көңүл көччүйөн, үнкүүлээн аһар аартыктара баар. Дьэ бу аартыкка Иван Христофорович хайаан да тохтоон аһар сирэ. Кыгалыктар намчы атахтарынан тэнгэ дугунан, кынаттарынан салгыны тыыран, эгэлгэ хамсаныылары айылба кэрэ урсунугар түһэрбит дыкти музыкаларынан добуһуоллаан дыгыһа тэйэллэрин хас көрдөбүн аайы сагалыы дуоһуйа, долгуйа одуулуур. Айылба барахсан кэрэ аанньаллары үргүппэккэ

саһан, кирийэн кэлэн, хаста-хаста бу дьикти кестүүнү көрбүтэй. Наар эһэтин кытта сылдыһан улааппыта. Эһэтиттэн төрөөбүт айылбатын дьиктитин кэтээн көрөргө уһуйуллубута. Эһэтэ киниэхэ кэпсээбитин, көрдөрбүтүн, бачча сыллар усталарыгар дууһатыгар илдэ сылдьан кырыйда. Ол да иһин төрөөбүт айылбатыттан чугас, истин суохха дылы. Билигин бочуоттаах да сынньаланна олордор, дьонугар-сэргэтигэр туох эмэ көдүүстээх буоларыгар баһата мунура суох. Хоту сир айылбатын көмүскэлигэр дууһатынан ыалдьар. Айылбаны кытта энэрдэһэн Иван Христофорович, бастатан туран, Индигир өрүһү буортулаах веществоларынан сүһүрдэллэрин, киртитэллэрин утары күүһэ-уоһа кыайарынан охсуһар. Ол да иһин кини Үрүн Хайа бөһүөлөгиттэн сүүрүк үөһээ өттүгэр турар "Күөркүлүн" диэн ааттанар сиргэ затон тутуллуутун урут даһаны, билигин даһаны утарабын диэн суруйар.

Үрүн Хайа уонна Сутуруоха бөһүөлөктэрин аллараа өттүгэр тыанан 5-6 км, Индигир устун уунан 14 км бардахха "Тойон Уйалаах" диэн Индигир чүөмпэтэ баар. Чүөмпэ үргүлдү силбэхэр күөллээх. Манна затон холкутук батар күөлэ, муус таарыйбат, туох да куттал үөскээбэт миэстэтэ диэн суднолар турар сирдэрин туруорсубута быданнаата. Билигин элбэх бултаах-астаах хоту сир экологиятыгар уу, салгын буортууута ордук билиннэ диэххэ сөп. Өбүгэ саһаттан булдунаһынан иитиллэн олорбут уһук хотугу сир олохтоохторун көтөргө-сүүрэгэ сүгүрүйэллэрин, убаастабылларын үтүө үгэһэ бүгүндү ыччакка бэриллэр.

Индигир өрүспүт үрдүгэр аһыйах сыл иһигэр тутуллубут аныгылыы тииптээх бөһүөлөкпит Үрүн Хайа саамай кестүүлээх аартыгар кубалаах эмблема харахха быраһыллар. Бу, биллэн турар, аныгы көлүөнэ дьону төрөөбүт төрүт айылба, сырдык күннээх чэгийн салгынын, күлүмүрдэс ыраас уутун, көтөрүн-сүүрэрин харыстыырга ынырар, угуйар бэлиэ буолар. Биһиги сирбит көтөрө-сүүрэрэ эстэр кутталланна. Сылтан сыл түүлээх аһыйаан иһэр. Хоту сир кыллаларын-көтөрдөрүн биир сиргэ кииннээн көрөрү системалыыр наадатын Иван Христофорович өссө бигэргэтэн туруорсар. "Кыһыл саһылы урут сүүрбэттэн тахсалыыны, тиини тыһыынчанан өлөрөр буоллахпытына, билигин төрүт-суох. Оттон саһархай муора хоптолоро, кубалар, кыталыктар дэннэ кестөр буоллулар. Мин санаабар көтөр-сүүрэр миэстэтин уларытта", – диэн бэйэтин сабаһалааһынын сэхэргиир.

Оо, маннык кэрэ айылба кизэн куйаарыттан бүтэһиктээхтик анараа дойдуларыгар аттанам дии санаатахха ыарын-дьулаанын, Хайдах мин төрөөбүт Айылбабыттан бүтэһиктээхтик арахсыахпыный? – диэн Иван обонньор дууһалыын долгуйан, хараастан ыларын өйдүүххэ сөп. И.Х.Полушкин Кыайыы 50 сылын 79 сааһын туолан көрсүөбэ. Кини

тыылга үлэбэ бэйэтин улууһуттан биир сүрүн миэстэни ылыахтаах киһи. Ол курдук уһук хотугу сиргэ колхозтар, совхозтар тэриллиилэригэр бэйэтин улууһуттан үлэлэспит дьоннортон биирдэстэрэ.

Колхоз председателинэн өр үлэлээбитэ. Колхозтары бөдөҥсүтүүгэ күүһүн харыстаабтаба. Кэлин пенсияба тахсыар диэри почтаба, эт-үүт, комбинатыгар үлэлээбитэ. Кырдыабас билигин дабаны төрөөбүт айылбатыгар кыһын, сайын баһан ылар байанайдаахтык бултуу-алтыы Аар тайбатын салгынынан сайа тыынар.

ИНИНЭЭБИТЭ

ОХТУБУТ БАРЫТА ТУРБАТ

Алгыс баһа сыалаах. <i>Николай Герасимов-Айталын</i>	3
Иччитэх кытылга	5
Оҕоһуута оннук	16
Оҕом туһугар	28

ЫЛЛЫЫР СҮРЭХ КЫРДЫБАТ

Айылба алгыһа	36
Күүтүөхлүт	36
Төрөөбүт өрүһүм	37
Хаһыалпар	37
Оҕо сааһым харабынан	38
Аҕам	39
Доборум	39
Уолбар	40
Ырыынак ыччата	41
Үчүгэйиэн	42
Көстө тур, бу түгэн	42
Эйиэхэ	43
Хаарыан хампа күөххэ	44
Хом түһүү	44
Кэрэ санаа кэрэһитэ	45

ДЬОННООХ КИҢИ – ДЬОЛЛООХ

Булчут ийэ	46
Абатын удьуордаан	48
Дьолун мантан булбута	53
Үтүөнү үтүө солбуйар	56
Чиэстэнэр киһи	58
Манньык кырдыабас баар	60
Айылбаттан тардыылаах	62